

Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie.

Historisk Tidsskrift, Bind 6. række, 5 (1894)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_6rk_0005-PDF/hto_6rk_0005_78174.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78174>

pdf genereret den : 28/5-2008

Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

Et af de Spørgsmaal, som i høi Grad maa beskjæftige Forskerens Fantasi og Tanke, naar han grubler over vore ældste Bebyggelsesforhold og da vender sig mod vore Stednavne, er dette: naar levede de Mænd, hvis Navne endnu saa mærkelig knytte sig til mangfoldige af vore Landsbyer? Naar levede Bjørn, efter hvem Bjørns-
torp har Navn, naar Gøtær, om hvem Gørslev minder, naar boede Svend i Svendsmark, og naar ryddede Ubbe sig Jord til Dyrkning i Ubberød? I det Hele tørner Tanken idelig mod Spørgsmaalet om, paa hvilket Tidspunkt vore Stednavne ere opstaaede, om vi skulle betragte dem som fremkomne efterhaanden igjennem meget lange Tidsrum, eller om de kunne anses for nogenledes jævnaldrende. Man kunde endvidere ønske oplyst, om de Stednavne, som henviser til Naturforhold, beskrev den mindre Plet eller lode Karakteren af hele den Egn, hvori Byen ligger, afspeile sig i Navnet; jeg kan maaske udtrykke mig nærmere saaledes, om det er Bopælen og dennes nærmeste Omgivelse, der er bleven betegnet, eller

om Navnet oprindeligt har angaaet større Omraader med et vist bestemt Udseende eller af en vis økonomisk Værdi.

Og fremdeles — thi den Forskendes første Pligt er jo altid at have hundrede Spørgsmaal rede — mon vi endnu den Dag idag kunne skimte de Forhold, under hvilke Landsbyerne oprindeligt bleve grundede? Saaledes er det jo bekjendt, at Torp i det gamle Sprog betyder en Udflytterby, og derfor gjerne en mindre By, men kan dette Forhold endnu kjendes, eller have Tidernes Omvæltninger og forandrede Vilkaar ikke helt udvisket de gamle Træk? Ligesaa kunde man ønske at vide, om der i ældre Tid fandtes Landsbyer, der ligesom gjorde sig gjældende fremfor andre, ja mulig allerede ved deres Navn betegnede sig som dem, der indehavde en vis Værdighed.

I.

Tanken vender sig naturlig hen mod Kong Valdemars Jordebog som den Kilde, der saa ofte kan bringe Hjælp eller dog veiledende Vink, naar gamle Samfundstilstande skulle udredes. Og her maa særlig Opmærksomheden henledes paa Falsterlisten, fordi det er det eneste Stykke i Jordebogen, som giver en fuldstændig statistisk og topografisk Oversigt over en enkelt Egn eller Landsdel. Uagtet Listen bærer til Overskrift: „Descriptio cuiusdam partis falstrie“, er det sikkert nok, at den ikke omhandler en Del af Falster, men medtager den hele Ø, saa at alle Sogne og Byer findes nævnte. Alle de Sogne, som nu findes paa Falster, ere anførte, og det er meget faa af Falsters nuværende Byer, som Listen ikke nævner — tilmed havde den maaske slet

ikke Grund til at nævne de saaledes savnede, efterdi de dengang ikke vare til; omvendt nævner Listen kun faa Byer, som senere ere forsvundne. Den Begrænsning, som ligger i Titelen, maa derfor forstaaes paa en anden Maade, og mulig har Forfatteren villet angive, at Listen kun giver Oplysning om „en Del“ af Jordegodset paa Falster; den har nemlig til Hovedformaal at opregne Kongens falsterske Gods, og kun delvis medtager den de øvrige Besidderes Eiendomme¹⁾.

Iøvrigt er Fortegnelsens Indhold ikke til at misforstaa; jeg kan som Prøve hidsætte Følgende:

Brænningy 4 bool, 8 mr. Rex habet 3 mr. et dim. —
 Asgutsthorp 1 bool, 3 mr. Hastæn habet totum preter 2 oras. —
 Stangæthorp 1 bool, 4 mr. Bo 5 sol., rex 3 mr. et 7 sol. —
 Rathwet 2 bool, 4 mr. Rex 2 mr. et 16 sol., Galman oram.

Asthorp 3 bool, 4 mr. Rex habet 15 oras, Galman 9 oras. —
 Wætring 8 bool, 11 mr. 8 sol. minus. Rex habet 4 mr. et
 2 sol., Galman 14 oras, Kiætil gamæl 13 sol. et dim., Frændi
 æsgisun 7 oras sol. minus, Bo dim. mr. — Morknæsby 6 bool,
 8 mr. Rex habet 3 mr. et dim. et 4 sol., Bo pætersun
 4 sol., Peter thatæsun mr.

Man vil se, at der strax efter Bynavnet findes en Opgivelse om, hvor mange Bol og hvor mange Mark der fandtes i Byen. Der er anvendt to Maader at angive Jordens Værdi paa; foruden den gamle Bestemmelse efter Bol benyttes den mere fintmærkende Vurdering efter Mark Skyld, det vil sige efter Størrelsen af det Sædekorn, som Jorden kunde modtage. Derefter angives, hvor meget Jord Kongen har, og desuden Navnet paa enkelte Jordeiere med deres Jorders Skyldtal. Det geist-

¹⁾ Jfr. Joh. Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog 421.

lige Gods er helt forbigaaet, og Listen synes i det Hele kun at ville nævne de større Eiendomsbesiddere.

Hovedsagen for vort Formaal er imidlertid Erkjendelsen af, at de to første Tal ved hver By angive Byens samlede Jordskyld eller Vurdering. Og herom kan der aabenbart efter Listens hele Ordning og Indretning ikke være Tvivl. Summen af de derefter anførte Besiddelsers enkelte Tal overstiger desuden ikke det Tal, der er stillet i Spidsen, medens dette derimod flere Gange netop evaluerer Summen af de andre Tal, saaledes at Listen for disse Byers Vedkommende medtager Alt. Derfor henviser de specielle Opgivelser ofte til Totalsummen, saaledes: „Eknæs 1 Bol, 5 Mark. Det Hele er Kongens.“ „Byørnthorp 1 Bol, 2 Mark. Kongen har 5 Skilling, Johannes hele Resten.“ „Gundrizlef litlæ 6 Bol, 12 Mark. Bispen har næsten det Hele.“ Om denne Tolkning have da ogsaa alle Forfattere været enige¹⁾.

Hvis man nu gjør Betegnelsesmaaden for de falsterske Byer og særlig Stednavnenes Endelser til Gjenstand for Undersøgelse, vil man se, hvor mærkelig simpelt hele det anvendte System i Grunden er — hvis jeg maa bruge dette noget dristige Udtryk — eller hvor faa Betegnelsesformer der i det Hele ere anvendte. Listen omfatter ialt 110 Byer; hvis vi heraf udskille 18, hvis Navneformer ikke lade sig samle i Grupper eller som kun forekomme een eller to Gange²⁾, ville de øvrige kunne opstilles efter Navnenes Endelser i 5 Grupper:

¹⁾ Saaledes Paludan-Müller i Vidensk. Selsk. Skr., 5 R., hist.-phil. Afd. IV. 226, Kr. Erslev i Hist. Tidsskr. 4 R. V. 86 f., Steenstrup l. c. 415. 421.

²⁾ Skærnæ, Ketælscogh, Rathwet, Methælosæ, Wirky, Eki, Sestopht, Ekæbjærg, Kœeliz, Elkenor, Warlæsæ, Rabærg, Egy, Marbæch, Fiskæbæc, Thingstathæ, Brunetoftæ, Stathagræ.

4	Byer	ende	paa	-næs
8	—	—	—	-ingæ
14	—	—	—	-lef
15	—	—	—	-by
51	—	—	—	-torp

Naar vi dernæst ved Hjælp af det for Byerne opgivne Bol- og Marktal ville søge at finde Gjennemsnitsstørrelsen af Byerne i de her anførte Grupper, og naar vi for at undgaa alle Tilfældigheder holde os til de fire største Grupper, faa vi følgende ud:

	Bol	Mark
-lef	6,8	9,1
-by	6,4	9,2
-ingæ	4,9	7,7
-torp	1,6	3,3

Størrelsesforholdet bliver derfor dette, at i Landsbyernes øverste Række staa de Byer, der ende paa *-lef* og paa *-by*, hvilke indbyrdes kjæmpe om den første Plads. Noget under dem staa Byerne paa *-ingæ*, og sidst Byerne paa *-torp*, hvis Jordtilliggende kun udgjør en Trediedel af, hvad Landsbyerne i første Række sidde inde med.

At der virkelig her er fundet et Væsenmærke ved Landsbyer med de angivne Endelser og ikke noget Tilfældigt, vil fremgaa af, at disse Tal ikke ere fremkomne ved at tage Mellemproportionalen mellem stærkt varierende lave og høie Tal; de enkelte Tal indenfor hver Gruppe have i Virkeligheden en nogenlunde ens Størrelse. Dette vil kunne ses af, at ikkun 2 af de 14 Byer paa *-lef*, hvis Gjennemsnitstal er 9,1 Mark, gaa ned under 8 Mark, kun 4 af Falsters 15 Byer paa *-by* — med Middeltal 9,2 Mark — gaa ned under 8 Mark, kun 2 af de 8 Byer paa *-ingæ* — med Gjennemsnitstal 7,7 Mark — gaa ned

under 5 Mark, kun 8 af de 51 Byer paa *-torp*, med gennemsnitlig 3.3 Mark, gaa op over 4 Mark. Dette synes uomstødeligt at godtgjøre, at et bestemt Areal eller en vis Jordværdi er eiendommeligt for Byer med visse Navneendelser.

Men disse fire saa stærkt fremtrædende Navnegrupper vise sig yderligere at være dem, der repræsenterer Falsters Kirkebyer. Af de 27 Sogne er der kun 4, hvis Navne have anden Endelse end de her omtalte (nemlig Walnæs, Sestopt, Thingstathæ, Stathagrø); de øvrige 23 fordele sig paa følgende Maade:

	samlet Antal	heraf Kirkebyer
Byer paa <i>-lef</i> . . .	14	8
— — <i>-by</i> . . .	15	7
— — <i>-torp</i> . .	51	5
— — <i>-ingæ</i> . .	8	3

Paa den Tid, da Kirkerne byggedes og Sognene opstode, have altsaa de Byer, der ende paa *-lef*, været saa fremtrædende, at adskilligt over en Fjerdedel af Kirkerne blev bygget i dem, medens en Fjerdedel tilfaldt Byerne paa *-by*. Som den tredie i Rækken gjorde Byerne paa *-torp* sig gjældende i Kraft af deres store Mængde, sidst kom Byerne paa *-ingæ*, hvilke imidlertid ere repræsenterede med $\frac{3}{8}$ af deres hele Antal, medens kun en Tiendedel af *-torp*'erne ere Kirkebyer.

Endnu Eet giver Falsterlisten os Leilighed til at iagttage, nemlig at alle Byerne paa *-lef* ere sammensatte med et Personnavn, og at det samme gjælder alle Byerne paa *-torp*, medens ingen af Byerne paa *-by* have en S sammensætning med en Persons Navn. Saaledes er det i Virkeligheden for en hel Række Forhold ved den gamle Bebyggelse og Landsbytopographi, at Falsterlisten

aabner vort Øie. Vi faa Oplysning om, at der, hvad Jordtilliggendet angaar, findes bestemte Klasser af Landsbyer, og at enkelte af disse ogsaa paa anden Maade gjøre sig gjældende indenfor Landskabet.

2.

Det var naturligvis en Prøve værdt at se, om dette Forhold skulde kunne forfølges videre for andre Landsdeles Vedkommende eller for senere Tider. Vi maatte opsøge andre Matrikelopgivelser for enkelte Egne, hvor Størrelsen af Landsbyernes Jordtilliggende paa lignende Maade var angivet. Men her blive vi ladte i Stikken af det historiske Materiale. Hverken fra Middelalderen eller fra Reformationsaarhundredet vil det vist være muligt at finde en Kilde, der indeholder en fuldstændig Oplysning for en enkelt Egn om, hvor meget Jord hver By har inde. Det vil ogsaa huskes, at de gamle Skyldsætningsmaader, som vi kjende fra Kong Valdemars Jordebogs Tid og fra andre samtidige Kilder, i de nærmest paafølgende Aarhundreder gik af Brug, og at der, endog indenfor snævrere Omraader og Landskabsdele, fulgtes forskellige vaklende Bestemmelsesmaader for at angive Jordværdien¹⁾. Angivelsen efter Landgildens Størrelse var i Middelalderens senere Del og i det 16de og 17de Aarhundrede den mest brugte Betegnelse for en Eendoms Værdi. Paa Christian IV's Tid benyttedes da

¹⁾ Jfr. for det 16de Aarhundredes Vedkommende følgende Udtalelse af P. V. Jacobsen, *Det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II*, 23: Naturligvis følte man [ved Beskatning af Jordbrug] Trangen efter en saavidt muligt ligelig Maalestok for Alle . . . Imidlertid kunde man endnu ligesaa lidt

ogsaa Landgilden ved Skattepaaligning, idet man omsatte alle de forskjellige Landgildeydelse efter den i hver Egn brugte Taxt til et bestemt Maal af Rug eller Byg („hart Korn“) og saaledes naaede en Vurdering. Men en almindelig Skyldsætning for Landet manglede endnu.

Vi blive med andre Ord nødsagede til at gaa saa langt ned gennem Tiden som til det Tidspunkt, da Regeringen lod hele Landet ansætte i Hartkorn, til vore ældste Matrikler¹⁾.

Vi have her i Danmark i Tidernes Løb havt tre Matrikler, der alle hidrøre fra Enevoldskongernes Periode. Efterat Suveræniteten var indført og en vis Lighed i Beskatningen var gjort til Princip, maatte man ønske at have en ny og mere retfærdig Basis for Skattepaaligning. Derfor forlangte Kong Frederik III allerede i Januar 1661, at der indsendtes Extrakter baade af Lenenes, Adelsens og Kjøbstædernes Jordebøger, og paa Grundlag af disse udarbejdedes den saakaldte Matrikel af 1664, hvis Protokoller endnu ere bevarede i Matrikelkontoret.

Det er en Selvfølge, at en paa et saadant Grundlag udarbejdet Matrikel maatte blive et meget mangelfuldt Arbejde, der kun midlertidigt kunde gjøre Tjeneste. Derfor tog man da ogsaa sytten Aar senere fat paa en virkelig Skyldsætning, som var grundet paa Opmaaling og Taxering efter en af Ole Rømer og Jens Dinesen

dengang som i langt senere Tider finde en saadan Maalestok enten for hele Riget eller for de enkelte Provinser, selv om engang for de enkelte Herreder.

¹⁾ Jfr. om disse Chr. Rothe, Beretning om den nye Jordskyldsætnings Historie, Mandix, Landvæsenret, 2den Udg. I. 345 f., Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik IV. 183 f., E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 I. 106 f., Veiledende Arkivregistraturer II. 29 f.

fastslaaet Plan. Arbeidet udførtes i Løbet af 7—8 Aar ved særskilte Kommissarier, og Kong Christian V gav sin Stadfæstelse af Matriklen den 8de Mai 1688, efter hvilket Aar den gjerne betegnes, medens den dog først blev sluttet for hele Danmark 1690. Ogsaa de Protokoller, der vedrøre denne Matrikel, bevares i Matrikelkontoret.

Det store Opsving i Landbruget, som fandt Sted i Slutningen af det 18de Aarhundrede, Ophævelsen af Fællesskabet, Udflytningen af Gaardene og alle de andre betydelige Forandringer i Fordelingen af Jorderne og i det Udbytte, man tog af dem, maatte gjøre det hoist ønskeligt at faa en ny Matrikulering for Landet. Paa en saadan begyndte man da ogsaa 1806, men Krigene og Landets andre Ulykker bragte ofte Standsning i Arbeidet, saa at den kun langsomt skred frem; Taxationerne afsluttedes først 1826, Beregningerne og Rettelserne 1843. Det var et efter en veloverveiet Plan med største Omhu gennemført Arbeide, hvoraf vort Land kan være stolt; neppe noget andet Land havde da Mage dertil. Denne — den ny Matrikel — blev gjældende fra 1ste Januar 1844.

Som jeg foran sagde, maatte det være min Opgave at prøve paa, om jeg ved Hjælp af disse Matrikler kunde komme til almindeligere Resultater om Landsbyernes Størrelse i senere Tider. Det viste sig imidlertid snart, at jeg kun kunde anvende den nyeste Matrikel. Ingen af de to ældre Matrikler giver nemlig Oplysning om de enkelte Byers samlede Hartkorn — derimod nok om Sognenes —, og hvis jeg selv skulde sammenlægge Opgivelserne for de enkelte Eiendomme i hver By, vilde det være et saa langvarigt og besværligt Arbeide, at jeg i alt Fald for mit Vedkommende maatte betragte det som

noverkommeligt. Den ældste Matrikel giver jo desuden et temmelig mangelfuldt Billede af den virkelige Jordværdi, og skulde i det Hele den paalideligste Angivelse af Jordens Værdi omsat i Tal ønskes, maatte den nu-gjældende Matrikel ubetinget være den bedste. Saaledes maatte jeg da — i alt Fald som et Forsøg — give mig i Lag med den nye Matrikel.

Denne frembyder følgende Materiale. Der findes, som det væsentlige Grundlag for den egentlige Matrikel, særegne Beregningsprotokoller for hvert enkelt Sogn. I disse opføres først de store Herre- eller Sædegaarde, derpaa de enkelte Byer eller Eierlaug og de afsides liggende Gaarde, som ikke ere regnede med til Eierlaugene. Saaledes vil man for at tage et Exempel i Protokollen for Øster Egede Sogn finde Eiendommene opførte under følgende Rubrikker:

Hovedgaarden Jomfruens Egede,
 Heiedegaarde,
 Atterup By,
 Nyerup Gaard og Mølle,
 Monsholt Skov og Vænge,
 Aas By.
 Viverup By.

Indenfor disse Afdelinger opfører Protokollen saa hver enkelt Eiendom, angiver Arealet af hver enkelt af dems Marker, udregner Hartkornet for den og sammenkægger endelig Eiendommens samlede Areal og Hartkorn. Senere sammenlægges Areal og Hartkorn for den hele By eller for Eierlauget, og i Protokollens Slutning gjentages disse Tal, hvorpaa hele Sognets Areal og Hartkorn sammentælles.

Der blev med stor Imødekommenhed fra Matrikul-

kontorets Side givet mig let Adgang til at benytte hele dette Materiale, saaledes at jeg dér kunde foretage mine Uddrag og Beregninger¹⁾.

Til Oplysning om min Fremgangsmaade vil jeg bemærke Følgende. For at lette Arbeidet har jeg overalt ved Angivelsen af Byernes Areal kun medtaget de hele Tønder, medens jeg har bortkastet Skjæpper, Fjerdingkar, Album. Tallene vare saa store, at disse Brøker ikke kunde faa den fjerneste Betydning for Helheden, medens Medtagelsen af dem vilde volde et stort Besvær. Jeg har af samme Grund ved Hartkornet kun taget Hensyn til Tønder og Skjæpper; paa Hovedsummen vilde Medtagelsen af Fjerdingkar og Album aldeles ikke kunne faa nogen Indflydelse, der vilde have Betydning i denne Sammenhæng.

Det første Omraade, som jeg gjorde til Gjenstand for Undersøgelse, var Præstø Amt. Jeg valgte denne Egn, fordi den efter al Sandsynlighed vilde frembyde Nutidsforhold, som dog nogenledes kunde afspeile de ældre Tilstande — hvis saadant i det Hele taget var muligt —, medens jeg derimod kunde vente at træffe altfor forandrede Forhold i det i senere Tid saa stærkt opdyrkede Nordøst-Sjælland og endvidere i de Egne, der laa i stor Nærhed af Hovedstaden. Til Præstø Amt, med dets 7 Herreder (deriblandt Møenbo Herred) og 85 Landsogne, knyttede jeg endvidere Falster med dets 2 Herreder og 29 Sogne, idet Falster jo paa Grund af Oplysningerne i Kong Valdemars Jordebog havde en

¹⁾ Jeg bringer min oprigtige Tak til d'Hrr. Kontorchef, Kammerraad P. G. T. Birk, Fuldmægtig J. E. F. Mørup, Assistent A. Buhl samt de øvrige Embedsmænd i Matrikulkontoret, der saa forekommende have hjulpet mig under disse Studier.

særlig Interesse for denne Undersøgelse; jeg maatte jo ogsaa for at undgaa Tilfældighedens Spil vælge et større Omraade med et betydeligere Antal Opgivelser. Af Protokollerne udskev jeg samtlige Rubrikker (baade Hovedgaarde, større Proprietærgaarde og Byer o. s. v.) ialt halvfjerde Hundrede, jeg ordnede dem i Grupper efter Endelsen, og jeg naaede til det Resultat, der findes paa omstaaende Side. Selvfølgelig lode endnu flere Endelser sig samle i Grupper end de her opførte (saaledes Byerne paa *-bjerg, -næs, -sø*), men de syntes ikke egnede til Benyttelse i denne Undersøgelse, idet Antallet af dem ikke var stort, Størrelsen af deres Omraade syntes vaklende, og Navnenes Etymologi ofte var usikker (mon saaledes en Sø eller en Ø havde givet Byen paa *-ø* Navn? var *-bjerg* oprindelig Bjerg eller Borg?).

Jeg bør bemærke, at paa nogle Steder var Matrikens Angivelse uanvendelig for mit Øiemed, naar den til Ex. slog Sædegaarde og Byer sammen til en Enhed eller samlede flere Byer under en Fællesangivelse.

Da jeg foretog de første Beregninger, var jeg naturligvis noget spændt paa, om jeg ikke vilde komme i den Forlegenhed at maatte træffe et Valg imellem at skulle tage enten Hartkornet eller Arealet til Udgangspunkt, idet Byerne vilde ordne sig forskjelligt i Rækken, efter som jeg anvendte det ene eller det andet Grundlag. Det viste sig imidlertid snart, at der i den Henseende ikke skulde opstaa nogen Tvivl. Det har paa enkelte Afvigelser nær i det Hele været ligegyldigt, om jeg tager Tønder Hartkorn eller Tønder Land til Udgangspunkt; Byendelserne ville, naar man opstiller Rækken, i det Hele komme til at følge i samme Orden og med tilsvarende Afstand efter hinanden. Imidlertid kan der

ikke være Tvivl om, at Hartkornet ubetinget frembyder en paalideligere Maalestok. Et Tilliggende af et større Overdrev vil manges en Gang kunne frembringe høie, stærkt indvirkende Tal, og især hvor Hedeegne og frugtbart Land mødes, vil Arealet kunne afgive særdeles vakkende Tal. Man vil derfor i det Følgende hovedsagelig finde Hartkornet benyttet.

Det fundne Resultat vil fremgaa af følgende Liste, hvormed jeg sammenstiller Falsterlistens Opgivelser:

	Matriklen 1844		Falsterlisten e. 1231	
-løv	1109 Td. Ld.	120 Td. Hk.	6,8 Bol	9,1 Mark Skyld
-by	862 , ,	90 , ,	6,4 ,	9,2 ,
-sted	844 , ,	86 , ,		
-løse	744 , ,	72 , ,		
-inge	739 , ,	80 , ,	4,9 ,	7,7 ,
-mark(e) . .	622 , ,	58 , ,		
-bæk	489 , ,	44 , ,		
-torp	468 , ,	45 , ,	1,6 ,	3,3 ,
-skov	421 , ,	37 , ,		
-rød	275 , ,	16 , ,		
-holt	193 , ,	19 , ,		

Ligesom Kong Valdemars Jordebog viste os Byerne med Endelsen *-lef* eller *-løv* som de største (kun i Markskyldberegningen, ikke i Boltallet, staa Byerne paa *-by* en lille Brøk over dem), saaledes træde i Nutiden indenfor det sydsjælland-falsterske Omraade igjen de samme Byer i Spidsen, medens *-byerne* staa i Række nærmest efter. Nederst i Rækken stod i det 13de Aarhundrede *-torperne*, der ogsaa nuomstunder indtage en beskedent Stilling, hvor talrige de end ere (Endelsen er nu som bekjendt gjerne *-rup*, *-drup*, *-trup*, *-strup*), og den Mellemsstilling, som Byerne paa *-inge* havde, indtage de endnu den

Dag idag. Mindst ere de Byer, hvis Endelse erindrer os om Træbevoxing, Byerne paa *-skov*¹⁾, *-rød*, *-holt*.

Men vi kunne ogsaa opstille en Liste, som alene rummer de falsterske Byer, saaledes som disses Areal og Hartkorn er i Nutiden, og sammenholde den med Opgivelsen fra Kong Valdemars Tid:

	1844			c. 1231	
	Areal	Hartkorn		Bol	Mark Skyld
-by	987 Td.	109 Td.	1 Skp.	6,4	9,2
-løv	930 "	106 "	5 "	6,8	9,1
-inge	882 "	106 "	3 "	4,9	7,7
-torp	484 "	50 "	1 "	1,6	3,3

Heraf fremgaar, at de falsterske Byer paa *-inge* i Løbet af de sex Aarhundreder ere rykkede stærkt hen imod Landskabets Storbyer, og at *-torperne*, som tidligere kun vurderedes til en Trediedel eller en Fjerdedel af Byerne paa *-løv* og *-by*, nu dog værdsættes til Halvdelen af dem.

Om de forskjellige Feil, der kunne indløbe ved en saadan Statistik som den, jeg her har foretaget, vil jeg opsætte at tale til et senere Tidspunkt, hvor jeg da ogsaa skal søge at forklare, hvorledes det er gaaet til, at vore Landsbyer saa urokkeligt have bevaret et Præg som for tusind Aar siden.

De vundne Resultater maatte opfordre mig til at gaa videre, og der var Grund til at prøve, om andre Dele af Landet vilde give lignende Forhold. Dette har

¹⁾ Falsterlisten har kun een By paa *-skov* (S. 65): Ketalscogh rex marcum et 5 solidos, en lille, nu ukjendt Besiddelse.

jeg da ogsaa forsøgt, og jeg har valgt følgende Omraader. Jeg gennemgik for Fyens Vedkommende hele den nordlige, større Del af Landet, nemlig Odense Amt og Vinding Herred af Svendborg Amt (ialt 9 Herreder og 124 Landsogne). I Jylland tog jeg som eet Omraade Landet fra Limfjorden ned til Kalø Vig¹⁾; det omfatter Aalborg Amt (med Undtagelse af Kjær Herred Nord for Fjorden) og Randers Amt, ialt 18 Herreder og 229 Sogne²⁾. Endvidere gennemgik jeg Aarhus Amt (12 Herreder, 126 Sogne) og som det femte Omraade Veile Amt (9 Herreder, 89 Sogne).

Som alt sagt undgik jeg oprindeligt det nordøstlige Sjælland som et Omraade, der formentlig altfor stærkt

¹⁾ Dette Omraade er noget større end de andre, men *-torperne* optræde i disse to Amter i et saa overvældende Antal og paa trykke Navnerækken en Ensformighed, som kunde gjøre det ønskeligt — ved at tage et noget større Omraade — at skaffe de andre Endelser tilstrækkelig Repræsentation.

²⁾ Jeg bemærker her, at jeg for de to nordlige jyske Omraader og dernæst for Frederiksborg Amt har anvendt en lidt forskjellig Fremgangsmaade, da jeg maatte begrænse den Tid, jeg turde anvende paa disse Studier. Medens jeg ved de fire andre Omraader udskrev af Protokollerne samtlige Rubrikker, for hvilke en Hovedsum angaves, gik jeg her den Vei, at jeg af J. P. Traps „Kongeriget Danmark“ udskrev alle de Byer, hvis Navne bare de Endelser, hvormed jeg i det Hele beskæftigede mig (ialt en Snes Endelser), hvorpaa jeg efter Matriklen tilføiede Areal og Hartkorn. Traps Liste og Matriklen falde saa nøie sammen, at jeg er vis paa, at denne Ændring i Fremgangsmaaden ikke har havt den fjerneste Indflydelse paa Resultatet. Det maa desuden erindres, at jeg ikke ved denne Statistik giver de absolute Tal i den Forstand, at der netop i vedkommende Amt skulde findes det opgivne Antal Byer med denne Endelse og ikke flere; Matriklen indeholder ret ofte Angivelser, som ikke kunne bruges, idet den slaar to Byer (til Ex. en By og en Torp) eller en større Gaard og en By sammen under samme Sum.

havde skiftet Karakter siden Oldtiden. Imidlertid lokkede denne Landsdels karakteristiske Byendelser mig dog stærkt, og da det jo var interessant at se, hvor store Forrykkelserne i Virkeligheden vare, gennemgik jeg ogsaa Frederiksborg Amts Matrikel (6 Herreder, 60 Sogne). Endelig vil man finde Oplysninger om Ribe Amt — 8 Herreder, 79 Sogne —, som jeg først havde beregnet sammen med Veile Amt; det viste sig imidlertid nødvendigt at skille det ud derfra, idet Karakteren af Jordsmonet, de udstrakte Heder, ligesom sikkert ogsaa en stærk Opdyrkning i nyere Tid have givet det ejendommelige Forhold. I alt har jeg saaledes gennemgaaet 71 Herreder og 821 Sogne, eller Halvdelen af Danmarks Jord. I den Redegjørelse for Resultaterne, som jeg nu skal fremsætte, lader jeg de tvende sidste Omraader, hvis Statistik er givet sammen med de andre Egne paa Hovedlisten S. 331, foreløbig ude af Betragtning og holder mig til de fem første Omraader, hvor man har Grund til at vente mere normale, ensartede Forhold, hvad Bebyggelsen og Opdyrknings Historie angaar.

Imidlertid vil jeg paa Forhaand udtale, at man naturligvis ikke kan vente, at vore Landsbyer nuomstunder skulle kunne lade sig ordne i mathematisk bestemte Rubrikker, lystrende uden Undtagelse faste Regler. Det vilde jo være at opstille en Theori, hvis Uholdbarhed var selvindlysende og som tidligt vilde falde til Jorden. Vi maa være tilfredse med, om vi uagtet Tidernes Slid og de mange sociale Omdannelser af Samfundet kunne gjenfinde utvivlsomme Spor af de oprindelige Linier, som Bebyggelsen fulgte. Og endvidere beder jeg om, at man vil huske paa, at det Antal Byer, hvormed der indenfor hvert Omraade kan virkes, er forholdsvis lille, og at

naar til Ex. en Byendelse ikkun repræsenteres ved 3—6 Byer, Undtagelser ville faa en stor Indflydelse. Strax at samle alle Kredse til en Enhed maatte paa den anden Side synes lidet heldigt, da Synet paa de forskjellige lokale Eiendommeligheder derved vilde tabes. — Man har under de angivne Forhold, som det synes, langt større Anledning til at undre sig over, at ikke stærkt bølgende Linier komme til at fremtræde. Iøvrigt henviser jeg allerede her til de Forklaringer af tilsyneladende Afvigelser, som ville blive givne i et senere Afsnit, hvor de enkelte Navneendelser blive gjorte til Gjenstand for Undersøgelse¹⁾.

Af den paa S. 330—31 trykte Hovedliste²⁾ vil nu for det Første med Hensyn til Hartkornet ses, at dette ingenlunde over det hele Land har samme Høide i Byer med de samme Endelser, medens dog den samme Endelse i samtlige Kredse ikke vil indtage en meget forskjellig Plads i Rækken. Og overalt kan man udskille tre større Grupper. Den første Gruppe med de største Tal rummer Byerne paa *-løv*, *-by*, *-sted*, *-inge* og *-løse*. Betydeligt under denne Gruppe finde vi den anden Gruppe paa *-torp* og *-skov*; *-torperne* have gennemsnitlig 45 Tdr. 2 Skp. Hk., *-skoverne* udvise 41 Tdr. 4 Skp. Hk. Endelig repræsenteres en sidste Gruppe af Endelser paa *-holt* og

¹⁾ Jeg skal her endnu tilføie, at min Kollega Professor Harald Westergaard har vist mig den Velvillie at gennemse disse Undersøgelser med Hensyn til den fulgte statistiske Fremgangsmaade, og at denne er bleven godkjendt af ham.

²⁾ I den første Kolonne indenfor hvert Omraade angives, hvor stort Antallet af Byer med den nævnte Endelse er (forsaavidt Matriklen har havt selvstændige Opgivelser herom, jfr. S. 327 Anm. 2); i de to næste Kolonner opføres Middeltallet for disse Byers Hartkorn og Areal; i den sidste angives, hvor mange af disse Byer der have Kirker.

	Præsto Amt og Falster						Odense Amt (og Vinding Herred, Svendborg Amt)						Aalborg og Randers Amt						Aarhus Amt					
	Hærkorn			Kirkebyer			Hærkorn			Kirkebyer			Hærkorn			Kirkebyer			Hærkorn			Kirkebyer		
	Tdr.	Skp.	Land	Tdr.	Land	Kirkebyer	Tdr.	Skp.	Land	Tdr.	Land	Kirkebyer	Tdr.	Skp.	Land	Tdr.	Land	Kirkebyer	Tdr.	Skp.	Land	Tdr.	Land	Kirkebyer
-lev . . .	30	120	"	1109	19	13	25	95	7	913	13	27	77	3	1203	19	16	75	7	839	8			
-by . . .	51	90	7	862	20	17	47	91	3	831	17	36	69	7	1203	18	20	72	"	897	8			
-sted . .	7	86	7	844	4	5	8	91	6	932	5	26	65	3	1239	8	12	64	4	1138	6			
-inge . .	24	80	5	739	4	8	14	109	5	1015	8	24	81	3	1223	17	36	75	6	1274	19			
-løse . .	7	72	6	744	3	5	6	115	5	1187	5	1	51	4	563	"	"	"	"	"	"	"		
-torp . .	143	45	5	468	12	20	121	61	7	593	20	241	36	4	774	39	107	35	4	633	10			
-skov . .	10	37	6	421	1	"	6	40	7	576	"	4	58	4	1066	"	5	30	1	552	"			
-rod . . .	4	16	4	275	"	1	7	32	6	333	1	1	34	5	432	"	"	"	"	"	"	"		
-holt . .	4	19	4	193	1	"	"	"	"	"	"	3	38	4	614	"	4	36	4	503	"			

	Tilsammen i de anførte fem Omraader																			
	Veile Amt					Frederiksborg Amt					Ribe Amt									
	Antal	Hartkorn Tdr.	Hartkorn Skp.	Tdr. Land	Kirke- byer	Antal	Hartkorn Tdr.	Hartkorn Skp.	Tdr. Land	Kirke- byer	Antal	Hartkorn Tdr.	Hartkorn Skp.	Tdr. Land	Kirke- byer					
-lov . . .	7	91	1	1169	5	105	92	"	1046	64	10	117	6	1306	5	3	56	5	1884	1
-by . . .	13	37	"	805	4	167	72	1	919	67	20	93	7	1090	9	7	22	7	890	"
-sted . .	13	92	1	1196	7	66	80	2	1069	30	3	65	5	911	2	15	71	1	1773	6
-ingre . .	10	93	2	1263	4	108	88	1	1102	52	5	66	"	721	2	12	32	2	1254	1
-lose . . .	"	"	"	"	"	14	79	7	831	8	11	140	5	1667	6	"	"	"	"	"
-lopp . .	64	62	2	955	10	676	48	2	684	91	75	37	2	465	7	58	38	3	1348	12
skov . .	6	40	6	1562	"	31	41	4	835	1	"	"	"	"	"	6	41	"	1102	1
-rød . . .	"	"	"	"	"	12	27	7	346	1	29	50	6	609	5	"	"	"	"	"
.holt . .	7	34	2	433	"	18	32	1	435	1	11	48	6	697	1	5	25	5	817	"

-rol med et meget lille Hartkorn. Paa de nedenfor anførte Tabeller vil man finde de tre Grupperes Forhold nærmere anskueliggjort.

Første Gruppe.

Byerne paa *-lov, -by, -sted, -inge og -lose*¹⁾.

Tønder Hartk.	Præsto Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Vejle Amt
120-	-lov	—	—	—	—
110-	—	-løse	—	—	—
100-	—	-inge	—	—	—
90-	{ [-løse] -by	-lov -sted -by	—	—	-inge -sted -lov
80-	{ -sted -inge	—	-inge	—	—
70-	-lose	—	-lov	{ -lov -inge -by	—
60-	—	—	{ -by -sted	-sted	—
50-	—	—	—	—	—
40-	—	—	—	—	—
30-	—	—	—	—	-by

¹⁾ Det ved Præsto Amt i Parenthes satte *-lose* viser denne Endelses Plads, hvis Byen Ulse udelades (se herom S. 350 f.).

Anden Gruppe.Byerne paa *-torp* og *-skov*.

Tønder Hartk.	Præstø Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Veile Amt
60-	—	-torp	—	—	-torp
50-	—	—	-skov	—	—
40-	-torp	-skov	—	—	-skov
30-	-skov	—	-torp	{ -torp -skov	—

Tredie Gruppe.Byerne paa *-holt* og *-rød*.

30-	—	-rød	-holt	-holt	-holt
20-	—	—	—	—	—
10-	{ -holt -rød	—	—	—	—

Netop de samme tre Grupper ville findes ved Betragtning af Arealet. Kun maa det huskes, at naar i Hartkornslisten samme Endelse staar nogenledes horizontalt over de forskjellige Omraader, altsaa de jydskesaa temmeligt i Niveau med de sjællandsk-fyenske, medfører dette samme Forhold med Nødvendighed, at paa Listerne over Arealet i Jylland Linierne maa stige i Veiret — idet naturligvis den mindre gode Jord i Jylland, Hederne og de magre Egne maa kræve et langt større Areal for at kunne give det samme Hartkorn. Dette udvise da ogsaa Tabellerne med tydelige Træk. Men atter her tegne de tre Grupper sig bestemt:

Første Gruppe.Byerne paa *-løv, -by, -sted, -inge og -løse.*

Tønder Land	Præstø Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Veile Amt
1200-	—	—	{ -sted -inge -løv -by	-inge	-inge
1100-	-løv	-løse		—	-sted
1000-	—	-inge	—	—	—
900-	—	{ -sted -løv	—	—	—
800-	{ -by -sted	-by	—	-by -løv	-by
700-	{ -løse -inge	—	—	—	—

Anden Gruppe.Byerne paa *-torp og -skov.*

1000-	—	—	-skov	—	{ -skov 1562 Tdr.
900-	—	—	—	—	-torp
800-	—	—	—	—	—
700-	—	—	-torp	—	—
600-	—	—	—	-torp	—
500-	—	{ -torp -skov	—	-skov	—
400-	{ -torp -skov	—	—	—	—

Tredie Gruppe.
Byerne paa *-holt* og *-rød*.

Tønder Land	Præstø Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Veile Amt
600-	—	—	-holt	—	—
500-	—	—	—	-holt	—
400-	—	—	—	—	-holt
300-	—	-rød	—	—	—
200-	-rød	—	—	—	—
100-	-holt	—	—	—	—

Naar der spørges, hvorledes Forholdet er ved de Amter, som jeg har skuddt tilside, fordi de formentlig ikke kunne betragtes som normalt Jordsmon overfor Bebyggelsesforholdene, da vil man ved at kaste et Blik paa Opgivelserne S. 331 se, at i Virkeligheden udvise Tallene her i de store Træk det samme som ved de fem normale Omraader. Saaledes tegner sig for Frederiksborg Amts Vedkommende igjen den øverste Gruppe bestemt med Byer paa *-løse* (140 Tdr. Hk.), *-løv* (117 Tdr.), *-by* (93 Tdr.), *-inge* (66 Tdr.) og *-sted* (65 Tdr.). Fremdeles staa i anden Gruppe Torperne paa deres gamle Plads (37 Tdr.); Byer paa *-skov* findes ikke. Det er kun den tredie Gruppe, som viser nogen Afvigelse og tilmed den Forskjel, som vi kunde vente, idet *-holterne* ere rykkede op til 48, og *-rød* til 50 Tdr. Hartkorn. Dette i Forbindelse med det store Antal af disse Byer (*-holt* 11, *-rød* 29) vidner klarlig om, i hvilken Grad Jorden i denne Egn er bleven afklædt sin Skovvæxt for at give Plads for Agerbrug og for Landsbyer, idet talrige nye Byer ere opstaaede i senere Tid og mange

ældre smaa ved Rydning have voxet sig store. Det er af historiske Oplysninger sikkert nok, at Nordøstsjælland var i Oldtid og Middelalder i endnu langt høiere Grad end nu dækket med store Skove, og Adam af Bremen betegner netop det nordlige Sjælland som øde¹⁾ — en Karakteristik, som for vort Kjendskab til, hvor frugtbart et Jordsmon denne Egn nu indeholder, maa lyde besynderligt, men som altsaa fuldkommen bekræftes af Bebyggelseshistorien.

Vi vende os derpaa til det syvende Omraade, Ribe Amt. Man vil her se, hvorledes Byernes Hartkorn synker over hele Linien. Medens i Præstø og Odense Amter af den første Gruppes Byer ingen har under 72 Tdr. Hartkorn, naaer i det vestjydske Amt slet ingen By op over 71 Tdr. (*-sted* har 71 Tdr., derefter *-løv* 56 Tdr.). Byerne paa *-torp* (38 Tdr.) og *-skov* (41 Tdr.) indtage den sædvanlige lave Stilling, men nedenunder dem findes *-inge* (32 Tdr.) og *-by* (22 Tdr.). Her foreligger aabenbart en særlig vestjydske eller sydjydske Eiendommelighed. Allerede paa ovenstaaende Tabel over Hartkornet (S. 332) have vi set, at Veile Amt frembyder det Særegne, at *-by* her betyder en ganske lille Landsby (37 Tdr.). Endnu stærkere viser det sig i Ribe Amt, hvor denne Endelse ikke repræsenterer mere end 22 Tdr. Hk. Altsaa ere Bebyggelser, som man i hele det øvrige Danmark vilde undse sig for at give Betegnelsen af By, her blevne døbte som saadanne. Man bringes ved dette Forhold til at mindes, hvorledes *brú* i Oldsproget betegnede en Gaard, og man kommer i Erindring om lignende eiendommelige Forhold paa Bornholm, hvor Landsbyer ikke

¹⁾ Adam IV. 5: Seland . . . a borea vero, ubi et deserta est, fretum Nordmannie.

findes. „Hvad der paa Bornholm kaldes *By*, er kun Samlinger af faa Gaarde; undertiden hører der kun to Gaarde til *Byen* (Elleby, Aaby, Muleby, Tornby etc.), undertiden bæres Bynavnet kun af en eneste Gaard (Bolbygaard etc.)“¹⁾.

Det Forhold, hvori de her omtalte Bygrupper staa til hinanden indbyrdes, vil maaske komme endnu tydeligere frem, naar jeg vælger en af Byendelserne til Udgangspunkt og beregner de øvrige i Forhold til den. Det vil være naturligt her at vælge de overalt forekommende, talrige og temmelig ensartet repræsenterede Torper. Hvis jeg altsaa for hvert Omraade gjør Byerne paa *-torp* til Enhed og Sammenligningspunkt, ville de andre Byer stille sig paa følgende Maade i Forhold til dem²⁾:

	Præstø Amt og Falster	Odense Amt	Aalborg og Randers Amter	Aarhus Amt	Veile Amt	De fem Omraader tilsammen	Frederiksborg Amt	Ribe Amt
-løv . . .	2,6	1,5	2,1	2,1	1,4	1,9	3,1	1,4
-by . . .	1,9	1,4	1,9	2,0	0,5	1,4	2,5	0,5
-sted . .	1,9	1,4	1,8	1,8	1,4	1,6	1,7	1,8
-inge . .	1,7	1,7	2,2	2,1	1,4	1,8	1,7	0,8
-løse . . .	1,5	1,8	„	„	„	1,6	3,7	„
-torp . .	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
-skov . .	0,8	0,6	1,6	0,8	0,6	0,8	„	1,0
	[0,5]		[1,2]		[0,5]			[0,2]
-rød . . .	0,3	0,5	0,9	„	„	0,5	1,3	„
-holt . . .	0,4	„	1,0	1,0	0,5	0,6	1,3	0,6

¹⁾ E. Vedel, Bornholms Oltidsminder og Oldsager 3.

²⁾ De ved *-skov* i Parenthes anbragte Tal angive Endelsens Plads, hvis de fem nedenfor (S. 343 f.) angivne Byer udelades.

Det viser sig saaledes som et Hovedresultat af disse Undersøgelser, at vore Landsbyer lade sig ordne i bestemte Klasser efter de Navnes Endelser, som de bære, hvorved de tillige blive ordnede i Klasser efter deres Jordtilliggendes Størrelse og Værdi. Endnu den Dag idag afspeile vore Landsbyer trods Tidernes Omskiftelser de Forhold, under hvilke de opstode.

Det vilde naturligvis have al Rimelighed imod sig, om den mugjældende Matrikel skulde fremvise Forhold, som ikke fandtes i Matriklerne fra det syttende Aarhundrede. Jeg har foran angivet Grundene, hvorfor jeg ikke har kunnet benytte disse Matrikler, men jeg skal endnu tilføie, at jeg forsøgsvis har sammentalt Angivelser i Matriklen af 1688, og at disse Prøver syntes at godtgjøre, at jeg vilde være naaet til de samme Resultater, hvis jeg havde benyttet denne Matrikels Opgivelser.

Det vil være rigtigt at tilføie her nogle Oplysninger om Enkeltheder i min Fremgangsmaade og derved tillige at belyse, hvad jeg anser for de vigtigste Feilkilder i min Statistik.

Der kan tvistes, om en By, som nærmere betegnes efter Verdenshjørnerne (Øster Kippinge, Vester Kippinge osv.), skal slaaes sammen med sin Navnefælle til een — oprindelig — By eller regnes for to. Her har jeg dog som Hovedregel talt hver By for sig, idet nemlig de to saaledes benævnte Byer meget ofte ere lige gamle, mulig endog liggende langt fra hinanden, saa at Betegnelsen efter Verdenshjørnet er opstaaet for ved Omtale af dem at tydeliggjøre, hvilken der mentes, ikke som Følge af en Deling. Selv hvor en Deling af et ensbenævnt Omraade har fundet Sted, vil denne Deling kunne være foregaaet, da Agerdyrkere delte dette større til Græsning tidligere anvendte Omraade, altsaa netop da Landsbyerne opstode. Kun undtagelsesvis, hvor vitterligt nok en Bys eller Gades vestlige eller østlige Del havde faaet et sær-

ligt Navn, og Adskillelsen maaske end ikke var gennemført overalt eller Matriklen slog dem sammen til Eet, har jeg regnet de tvende Byer for en Helhed. De samme Regler har jeg fulgt med Hensyn til de ved *øvre* og *nedre*, *store*, *magle* og *lille* nærmere betegnede Byer. At der i de her omtalte Henseender kan være indløbet en og anden Uregelmæssighed i min Statistik, skal jeg gjerne indrømme. Undersøgelserne maatte udstrække sig gennem et længere Tidsrum, og jeg kunde i flere Henseender først ved at prøve mig frem vinde Erfaring om den rette Arbeidsmaade.

Den værste Feilkilde vil efter min Opfattelse dog foreligge i Navnenes nuværende Form, der ofte giver en vrang Forestilling om, hvorledes deres oprindelige Udseende har været. Jeg har bestræbt mig for at kjende Navnenes gamle Udseende, og jeg har overalt, hvor der kunde være stærkere Tvivl, søgt at finde Oplysninger; men det følger af sig selv, at alligevel mange Navne have været misvisende. Jeg vil saaledes pege paa den Tilbøielighed til at udvikle parallelle Former, som en Egn's Stednavne kunne have, nemlig at en Navneendelse omdannes til en anden lydlig nærliggende Endelse, som er stærkt repræsenteret i denne Egn. Naar der ligger forskjellige *-loser* i Nærheden, kan *-lof* eller *-høgh* blive til *-lose*, ligesom et hosliggende *-lof* kan forandre et *-høgh* til en Navnefælle (Gravlev i Hornum Herred hed 1268 Grauelhøu). I Skaane ere Vibre og Æverthe blevne til Veberød, Efverød, fordi der her findes saa mange Byer paa *-rod*.

Der vil her være Grund til at fremsætte nogle Bemærkninger om, hvorfor jeg i det Følgende ikke har taget Hensyn til det østligste af de tre skaanske Landskaber. Medens Hal-land og Skaane for det Tidsrum, hvorom der her kan blive Tale — den ældste historiske Tid og Jernalderen — sikkert maa betragtes som hørende sammen med de vestligere Lande, er Forholdet derimod anderledes med Hensyn til Bleking. Dette Landskab har havt vexlende Forbindelser i de forhistoriske Tider. I Stenalderen og i Broncealderen synes dets

Mindesmærker og dets Oldsager bestemt at knytte det i Kultur til Skaane og det øvrige Danmark, hvorfor det vel ogsaa i politisk Henseende — i det Omfang, hvori der paa de Tider kunde tales om politisk Enheden — hørte derhen¹⁾. Jernalderens Oldtidslevninger vise derimod bestemt hen til Gøtalandene, og dermed stemmer ogsaa den Efterretning, som Wulfstan giver Kong Alfred c. 900, at efter Bornholm havde han til Bagbord Bleking, Møre, Øland og Gulland, og disse Lande høre til Sverige²⁾.

Jeg veed ikke af, at de blekingske Stednavne ere gjorte til Gjenstand for Undersøgelse, men saavidt jeg kan se, synes de netop at bevidne det Samme. De her forekommende talrige Navne paa *-måla* (Sigfridsmåla, Busemåla, Ulfsmåla osv.) have saaledes Fæller i Kalmarlen, men knap nok i Skaane³⁾. Mest betegnende forekommer det mig dog at være, at de fire karakteristiske danske Endelser *-lef*, *-løse*, *-toft*, *-tved*, der ogsaa i Skaane ere saa hyppigt repræsenterede, saavidt jeg kan se slet ikke findes i Bleking (jeg har benyttet Generalstabskortene og N. H. Sjöborg, Blekings Historia).

Jeg skal nu gaa over til at undergive flere af Byendelserne en nærmere Betragtning.

Nederst i Rækken træffe vi Endelsen **-holt**. Byer af denne Klasse findes baade i Vest og i Øst (Mørkholt, Faurholt, Roholte, Kirkelte, Plegelt, Sletelte osv.). De findes i Tabellen opførte med et Tilliggende af imellem 19 og 38 Tdr. Hartkorn (i Nordsjælland dog 48 Tdr.).

¹⁾ Se Worsaae, Blekingske Mindesmærker fra Hedenold 43. Montelius i Sveriges Historia I. 73.

²⁾ Jfr. Worsaae I. c., H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden (andra uppl.) 182.

³⁾ Falkman, Ortnamnen i Skåne 73. H. Hildebrand i Månadsblad 1876, 303.

Det er let forstaaeligt, at Byer, der betegnes efter en *Holt*, ikke kunne blive store. *Holt* betyder en lille Skov¹⁾. Selv om man fulgte Fritzners Forklaring af det oldnordiske *holt*: „tør, ufrugtbar Stengrund, som hæver sig op over den omliggende Jordoverflade og gjerne er bevoxet med Træer“ — hvad der næppe har Gyldighed for Danmarks Vedkommende — vilde det ikke kunne blive en stor By, der opstod paa en saadan Plet. Karakteristisk nok findes der da ogsaa kun 2 Kirkebyer blandt saantlige 34 Navne, nemlig Grønholt (ved Hillerød) og Roholte (i Faxe Herred), men dette sidste Sogn er opstaaet sent; 1370 hed intet Sogn saaledes.

Enkelte svenske Forfattere²⁾ have udtalt, at *hult* betyder Løvskov, *skog* derimod Naaleskov, hvortil Andre³⁾ dog have knyttet den Bemærkning, at Adskillelsen ikke er konstant, saaledes som det svenske Postlexikon udviser, hvor fem Steder Granhult nævnes. Dette kunde dog være Dannelser fra sildige Tider, da den oprindelige Betydning var glemt. Jeg veed ikke af, at *holt* i Danmark er sammensat med Gran eller Fyr (i Registret til

¹⁾ Jeg veed ikke af, at der for Danmarks Vedkommende kan findes noget Bevis for, at det skulde betyde en bar Bakke. Oberst Emil Madsen udtaler (Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863, 211): *Holt* synes allevegne at have betegnet Skov. Söderwall anfører i sin Ordbok öfver Svenska Medeltidsspråket ved *hult*, *hyllta* kun „liten skog, skogsdunge“. Ivar Aasen har i Norsk Ordbog *holt* baade som Lund, Skovstykke og som stenet Bakke, men han betragter den sidste Betydning af Ordet som en Afgræning af den første.

²⁾ Saaledes Hyllén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I. 3, Bergström, Södermanlands ortnamn 16, Falkman, Ortnamnen i Skåne 49.

³⁾ Hildebrand, Sveriges Medeltid I. 47.

Trap's Danmark findes ikke Exempler derpaa), og Bynavnet Lærkeholt (i Øster Horne Herred) er enten ungt — Lærketraet indførtes jo først i forrige Aarhundrede — eller har en hel anden etymologisk Oprindelse. I det Hele synes Stednavne paa *-holt* — Egholt, Risholt, Hesselholt, Bøgholt — nærmest at pege paa Løvtræer. Derimod forekommer det mig tvivlsomt, om H. Knudsen har Ret i sin Udtalelse¹⁾: „ved Holt forstaar den sjællandske Bonde — om jeg ikke feiler — dog nok især en lav Skov, altsaa enten en Underskov eller en Ungskov“.

Ryd som Betegnelse for den fra Skov ryddede Plet, hvor nu en Bebyggelse findes, er som bekjendt meget almindelig i det østlige Danmark og i Skaane, fremdeles i Sverrig saa langt som til Venerns og Vetterns nordlige Bred²⁾. Man kan være sikker paa, at Egne, hvor Bynavne paa *-ryd* og *-rod* ere stærkt fremherskende, først sent ere komne under Opdyrkning. En skaansk Iagttaget bemærker, at Navnet *-rod* i Skaane forekommer paa saa begrænset et Omraade, at man kan sammenbinde alle Sogneavnene paa *-rod* med Linier og vil da indenfor disse finde saa godt som alle — flere Hundrede — Byer og Gaarde paa *-rod*. Denne Egn, som omfatter en Del af den saakaldte Linnerøds Aas og dens grusblandede Affald, er en af de ufrugtbareste og sikkert nok en af de senest opdyrkede i hele Provinsen. Her er ikke fundet nogen Grav fra Stenalderen, her findes

¹⁾ Danmark i Middelalderen 37.

²⁾ E. Låftman og H. Hildebrand i Månadsblad 1876, 295 f.

ogsaa kun sjældent Oldsager¹⁾. Paa lignende Maade paa-viser en arkæologisk Undersøger af Bohuslän, hvorledes Gaardnavne paa Ryd altid ligge i Ubygder eller paa Steder, hvor der kun er lidet Agerjord og Egnen sent har lokket til Dyrkning²⁾.

Vi have set, hvorledes Nordøstsjælland netop frembyder de samme Forhold. Den sene Opdyrkning har ladet en stor Del Landsbyer paa *-rød* opstaa, og det kraftige Indhug paa Skovene har bragt disse Byers Hartkorn til at stige i Vejret (til 50 Tdr. 6 Skp.). For de to andre østdanske Omraader er Gjennemsnitts-Hartkornet kun 24 Tdr. 5 Skp.; i Vest-Danmark findes det ikke i Matriklen³⁾ som Byendelse⁴⁾.

Noget høiere op i Rækken naa vi ved Byerne paa *-skov*. De i Listerne anførte 37 Byer have i Gjennemsnitts-Hartkorn mellem 30 og 58 Tdr. I det Hele er disse Byers Størrelse lidet varierende, dog er der fem Byer, som svinge sig i Veiret med et meget stort Hartkorn; hvis vi drage dem fra, synker Gjennemsnitts-Hartkornet fra 41 Tdr. 4 Skp. til 30 Tdr. 7 Skp. Det vil nu være lærerigt at betragte, hvilke disse fem Byer ere. Bjeverskov, i Sognet og Herredet af samme Navn,

¹⁾ Friherre Arvid Kurek i Månadsblad 1876, Nr. 59—60. Her er bortset fra to Sogne paa *-rød*, som i ældre Tid ikke havde denne Endelse (se ovenfor S. 339).

²⁾ Ekhoft i Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen II. 123.

³⁾ Dog findes i Randers Amt Eskerød (34 Tdr. 5 Skp.).

⁴⁾ Her kan ogsaa mindes om, at intet af det gamle Danmarks Herredsnavne ender paa *-ryd*. Rythingshæreth i Salingsysæl (Rødning Herred) har intet med Skovryd at gjøre.

staar opført med ikke mindre end 136 Tdr. 3 Skp. Hk. Men nuomstunder findes der ikke Skov paa Byens Omraade, en ubetydelig Skov ligger i Sognets Udkant, og Beboerne gaa paa Skovarbeide i Nabosognet. Leirskov, i Anst Herred (V. for Kolding), staar anført med 129 Tdr. 5 Skp. Hk., men her er nu ikke det mindste Skov. Askov (med den bekjendte Høiskole, i Malt Sogn og Herred, 73 Tdr. Hk.) har ingen Skov, hvorimod der ligger flere mindre Skovstykker i Nærheden som Rester af Fortidens Skove. Egeskov i Veilby Sogn, Elbo Herred (75 Tdr. 4 Skp.), har nu kun en ubetydelig Plet Bøgeskov, og hvad Helberskov (95 Tdr.) i Als Sogn, Hindsted Herred, angaar, findes der Landsbyer i større Nærhed af denne By end den nærmeste Skov. Størstedelen af de andre Byer med det mindre Hartkorn ligger derimod i Skovegne og op ad Skovkanter. Heraf fremgaar da temmelig klart, hvad der er Grunden til, at disse Byer, der bryde ud af Rækkerne, ere blevne saa rige paa Hartkorn; det er simpelthen sket ved, at Landsbyen, som laa ved Skovens Side og fik sit Navn efter den, efterhaanden har trukket sit Grænseskjel ind i Skoven, hvis Træer have maattet bøie Hovedet og overlade Grunden til Ploven og Kornet.

Med denne Paavisning stemmer det nu godt, at af de 37 Byer med Endelsen *-skov* kun to ere Kirkebyer, nemlig Bjeverskov og Leirskov; tilmed gav denne sidste By slet ikke oprindelig Sognet Navn, dette hed Ærstath, Erst Sogn.

Torp opfattedes paa Provinslovenes Tid som en mindre By, især fordi den var opstaaet paa en anden

Byes Mark, jfr. Jydske Lov I. 47: er thorp gøρθ ut a mare . . oc skil them um hwat til thorp hørær oc hwat til athæl by osv. Derfor giver Anders Sunesøn ogsaa den Definition af Torp, at det er den By, der vides at være opstaaet af en anden (33: unam ex alia constat originem duxisse, jfr. Sk. L. IV. 7). Hvor uforandret dette Forhold, at Torperne kun ere mindre Byer, har bevaret sig til vore Dage, vil fremgaa af den her givne Statistik. Disse Byer holde sig paa samtlige syv Omraader imellem 35 og 62 Tdr. Hk., og Ensartethed er bestemt raadende indenfor hver Kreds; kun faa svinge sig op til store Høider. Med mere end 90 Tdr. Hk. findes saaledes paa samtlige syv Omraader kun 59 Byer eller en Fjortendedel af den hele Mængde. Som Exempel paa denne Ensartethed kan det ogsaa anføres, at i Frederiksborg Amt med Gjennemsnitshartkorn 37 Tdr. 2 Skp. findes af 75 Byer kun 8, som gaa op over 60 Tdr., i Aalborg og Randers Amter, med Middeltal 36 Tdr. 4 Skp., staa af 241 Byer kun 10 med over 90 Tdr., kun 23 med mere end 60 (og under 90) Tdr., i Aarhus Amt med Middeltal 35 Tdr. 4 Skp. gaa af 107 Byer kun 12 op over 60 Tdr. Hk.¹⁾.

Med Hensyn til Endelsen *-inge* kunde selvfølgelig Tvivl opstaa, om den lod sig betragte som virkeligt Led

¹⁾ Jeg henleder her Opmærksomheden paa den Fortegnelse over de slesvigske Torper, som findes hos Strodtmann, *Bedeutung der Ortsnamen im Herzogthum Schleswig* (Program fra Flensborg lærde Skole 1833) 26 f. Forfatteren optæller 278 Byer: men bemærkes bør, at hvor samme Navn findes to Gange, nærmere bestemt ved Øvre-, Nedre-, Norre-, Søndre-, Store-, Lille- osv., tæller Forf. det kun een Gang. Af de 278 Byer ses 50 at være Kirkebyer.

i et sammensat Ord, eller om den ikke var en simpel Afledningsendelse, saaledes at egentlig alene den første Del af Navnet bestemte dette nøiere¹⁾. Hvis Forholdet var dette, maatte Endelsen jo lige saa vel kunne findes ved et mindre Jordstykke som ved en By. Den udstrakte Anvendelse, som Endelsen *-inge* har i Tydskland, hvor vi kjende den baade som Betegnelse for Landskaber (Thüringen, Lothringen), for større Stæder (Tübingen) og for Landsbyer, kunde synes at vise, at her kun forelaa en Afledningsendelse med vagere Betydning. Paa den anden Side er det vist, at *-ingen* i flere tyske Landskaber er knyttet til Lokaliteter af en bestemt Karakter. Lamprecht har i sine mærkelige Undersøgelser over Mosellandets Bebyggelse da ogsaa kunnet tage særligt Hensyn til Stednavnene paa *-ingen*, og han godtgjør, at denne Endelse tilhører den ældste Tid af Bebyggelsen, vistnok ogsaa især alemanniske Bebyggere²⁾.

Det bliver derfor rettest at bedømme Endelsens Værdi i hvert enkelt Land eller Landskab for sig. Vi have desuden set, hvorledes det af Kong Valdemars Jordebog synes at fremgaa, at Landsbyer paa *-inge* have en bestemt Plads i Trinfølgen. Saaledes var der al Grund til at prøve, om ikke Byerne paa *-inge* ogsaa i den nyere Tid fremtræde som en egen Gruppe, og dette har ved den foretagne statistiske Undersøgelse jo fuldt bekræftet sig. Disse Byer udgjøre en egen Kategori;

¹⁾ Saaledes O. Nielsen i Blandinger, udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund I. 254 (anderledes i Malt Herred 105), Belander, Westmanlands härader 80.

²⁾ Karl Lamprecht, Deutsches Wirthschaftsleben im Mittelalter I. I. 153 f. II. 21 f. Undersøgelser over Udbredelsen af Stednavnene paa *-ingen* (med Kort) findes ogsaa hos Seebohm, The english village community, chapter 9.

man finder intelsteds en Bebyggelse af ringe Omfang kaldet *-inge*, det er jævnstore, paa Fyen og i det østlige Jylland endog store Byer.

Hvorledes denne Endelse etymologisk skal tydes, er usikkert. Oberst Emil Madsen har iagttaget, at Benævnelsen især knytter sig til „langstrakte, mere eller mindre udhævede Fordybninger i Jordsmonnet, hvor der enten endnu findes eller tidligere har været Eng“, og at disse Stednavne hyppig findes ved „langstrakte Eng- og Mosestrøg“. Paa samme Maade er Falkman mest tilbøielig til at forklare de skaanske Stednavne af denne Art, idet han især lægger Vægt paa, at det angelsachsiske *ing* betyder flad Mark ved Bække og Floder, saaledes som Ordets Betydning endnu er i Sydskotland, og at de fleste skaanske Stednavne paa *-inge* ere beliggende i Nærheden af Vandløb¹⁾.

Ved Landsbyerne med Endelsen *-by* og *-sted*²⁾ har jeg ikke særlig Grund til at dvæle, men henviser til de foran trykte Lister.

Bynavnene paa *-løse* have altid vakt Opmærksomhed, og ved Tydningen af dem have mange Tvivl gjort sig gjældende. At tolke dem som sammensatte med *-los*, fri for, synes slet ikke rimeligt, da til Ex. *Jordløse* ikke synes at kunne mangle Jord og *Senjeløse* har mange

¹⁾ E. Madsen. Sjælandske Stednavne, i Ann. f. n. Oldk. 1863. 201. Falkman. Ortnamnen i Skåne 58. Bosworth. Anglo-Saxon Dictionary, ny Udg., har: *ing*, a meadow, an *ing* (i Dialekter i N. og Ø.).

²⁾ Her ere selvfølgelig tagne med Byerne Gamst. Store Anst, Sest og lignende, hvor de gamle Navneformer ere Gamsted, Anstath, Seested osv.

Søenge¹⁾. End mindre synes der at være nogen Rime-
lighed for at knytte Ordet til *Lod* eller til *at løse*, *ind-
løse*. Meget ofte synes den første Del af Navnet at være
Betegnelse for Naturgjenstande (*Jernløse*, *Stenløse*, *Jord-
løse*). Oberst E. Madsen henviser til et angelsaksisk
Ord *lās*, der betyder Græsgang (*gemæne lās*, Fælled) og
ogsaa er gaaet over i ældre Engelsk: *leswe*. Dette Ord
synes i Virkeligheden at staa det danske *-løse*, der saa
ofte er afslidt til *-else*, meget nær; selv om Ordene ikke
ere sproglig identiske, kunne de meget vel være opstaaede
af samme Rod²⁾.

¹⁾ K. Rygh (Norsk Histor. Tidsskrift I. 112) nævner en Del Navne
i Helgeland paa *-løs* og forklarer dem ved hvad der er frit for,
mangler. Disse Navne synes især at betegne Gaarde, altsaa
i Lighed med det danske Gaardnavn *Brødløs*.

²⁾ Dette vil fremgaa af følgende Redegjørelse, som min Kollega
Professor Herman Møller, hvem jeg anmodede om at
udtale sig om dette Spørgsmaal, velvillig har sendt mig:

Angelsaksisk *lās* fem. „pasture“, „pascua“, gen. acc. *lāswe*,
er germansk *lēs-wā-* fem. Det oprindelige *w*, der foreligger i
alle andre Casus, maatte i nom. sing. bortfalde (da *u* i Udlyd
svinder efter lang Stavelse, maatte ældre nom. sing. **lāsu*
blive til *lās*). At Vocalen *ā* i det foreliggende Ord er op-
staaet af oprindeligt *ē*, viser de nordengelske Former (cod.
Rushw. acc. *lēswe*, cod. Lind. *lēsua*). Middelengelsk *leswe* (med
regelret Forkortning foran to Konsonanter) er opstaaet af acc.
sing. *lāswe*, *lēswe*, brugt som nom. sing. Nyengelske Dialekter
har Ordet i Formerne *leaswe* og *lease*: den første Form er
= acc. ags. *lāswe*, den anden en yngre acc. *lāse* (middeleng.
lēse hos Robert af Gloucester), en Analogidannelse efter nom.
sing. uden *w*'et.

En Afledning af Ordet er Udsagnsordet ags. *lēs-wian*
(og *lāsian*) „to pasture, feed, graze“, middeleng. *leswien* (der
ville være gotisk **lēs-wōn*).

At dansk *-løse* (*-løse*, *-lse*) er beslægtet med angelsaksisk
lās og har haft samme eller en lignende Betydning som dette
Ord, er a priori meget sandsynligt, dog kan de to Ord ikke
uden videre identificeres, da til ags. *ā* (opstaaet af germ. *ē*)

Særdeles vigtig er følgende lagttagelse af Oberst Madsen: „Altid findes Navne, som oprindeligt have Endelsen *-løse*, i det storformede Terræn, ved ofte vidt-udstrakte Moser, Enge og lavtliggende, flade Strøg. Især have disse Navne deres rette Plads i Nærheden af Aaerne, hvor de bekvemteste naturlige Græsgange findes“¹⁾. Dette tror jeg, at Enhver vil sande, som i Terrænet er bekjendt med disse Byer, eller som paa Generalstabens Kort vil nærmere undersøge deres Beliggenhed. Og dermed stemme da ogsaa de Oplysninger, som Matriklen giver om deres Størrelse.

Ved at gjennemgaa disse Byer med Hensyn til deres økonomiske Forhold vil man blive slaaet af den over-

maatte svare dansk *å*. Men det danske Ord kan være en anden Dannelse af samme Rod med samme (eller lignende) Betydning. Den oprindelige Rodstavelse er uden Tvivl *les-*: Rodverbet foreligger i tysk *lesen* („auflesen, sammeln“), ags. *lesan*, nyengelsk *lease* („to gather“), litauisk *lesù* (1 Person sing.) „mit dem Schnabel picken, Körner fressen, Körner mit dem Schnabel auflesen“ (Nesselmann, Wörterbuch der litt. Sprache 358). Det danske *-løse* kan være opstaaet af germ. *las-wia-* (*a* maatte ved *u*-Omlyd og *i*-Omlyd blive til dansk *o*; *w*'et maatte bortfalde allerede paa Grund af Stavelsens Bitone) eller af germ. *lōs-ia-*, af samme Rod. Et germ. *las-wia-* med kort *a* vilde forholde sig til det engelske Ord med oprindeligt *ē*, ligesom f. Ex. tysk *matte* „Wiese“ (= dansk dial. *mæde*, *maj*, Eng. i Stednavne som f. Ex. *Lonsomade* paa Als) til ags. *mād* (opstaaet af germansk *mēdwā-*), nyeng. *meadow*, eller som Stavelsen *vat-* (i oldn. *vatn*, ags. *wæter*, nyeng. *water*, højtysk *wasser*) til *vēt-* (i ags. *wēt*, nyeng. *wet*, oldn. *vátr*, dansk *vaad*) eller som ags. *lagu*, nyeng. *law*, med *u*-Omlyd oldn. *lög*, dansk *lor*, til lat. *lēx lēgis*. Skulde derimod det danske Ords Vokal være Omlyd af langt *ō*, saa vilde det forholde sig til det engelske Ord som f. Ex. dansk *grøde* til ags. *grāde* „grass“, „gramen“. (Mange andre Exempler se Noreen, Abriss der urgerm. Lautlehre, 53 f., 41 ff.)

¹⁾ Annaler f. n. Oldk. 1863, 223.

ordentlige Størrelse af deres Tilliggende. Jeg har undersøgt i Matriklen samtlige de Byer paa *-løse*, som findes i Danmark — altsaa ikke alene dem, som ere optalte i de ovenfor nævnte Amter¹⁾. Denne Betegnelse tilhører afgjort især det østlige Danmark. Jeg fandt i Landene Øst for Lillebelt 64 Byer med gennemsnitlig 1203 Tdr. Ld. og 111 Tdr. 6 Skp. Hk. Det er med andre Ord Landets største Byer; med under 80 Tdr. Hk. findes kun 11 Byer; ikkun 10 Byer havde mellem 80—90 Tdr. Disse Byer findes i størst Antal i Holbek Amt (ialt 16), i Frederiksborg Amt (10. med gennemsnitlig 150 Tdr. Hk.), i Kjøbenhavns (ligeledes 10), Sorø (9) og Præstø Amter (7). Man kan forstaa, at disse store Byer let komme til at udgjøre et Sogn for sig, saa at *løserne* ret ofte ere Kirkebyer; af de 64 Byer have 34 Kirker, eller 53 pCt. I Skaane ere af 19 *løser* 7 Kirkebyer eller 36 pCt.

Man vil have bemærket, at Byerne paa *-løse* efter de foran trykte Lister ikke synes i Præstø Amt og paa Falster at have et saa stort Hartkorn som i de andre Amter. Hvad der her har bragt de 7 Byers Hartkorn saa stærkt ned, er den lille By Ulsø eller Ulse i Faxe Herred, der staar anført for 121 Tdr. Ld. og 14 Tdr. 4 Skp. Hk. — et aldeles enestaaende lille Tilliggende. Jeg har ikke vovet at udlette den af Rækken, idet Byen 1355 skreves Vgløsæ, 1370 Vghløsæ. Da denne By ligger ved en Sø, Ulse-Sø, var det ikke urimeligt at antage, at Endelsen *-løse* skyldtes en af *-sø* hidført Misforstaaelse og var opstaaet under Paavirkning af Byer med temmelig

¹⁾ Jeg havde herved en god Støtte i det af Pastor F. Selmer i Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1884, 48 f. samlede Materiale.

ligelydende Navne (Uggerløse osv.). Tilmed er denne Bys Endelse tidligt bleven stærkt afslebet; thi 1494 skreves Byen *Wlsse* og i det 16de Aarhundrede idelig *Ulsøe* og *Ulse*¹⁾. Ingen af de Byer, der bære Navnene *Uggerløse*, *Uggeløse*, *Uvelse*, have været underkastede en saa stærk Sammentrækning, og hvor let Overgangen fra den ene Form til den anden kan ske²⁾, vil fremgaa af, at *Ugglesjø* i Skaane 1624 findes skrevet *Ugløse*³⁾. — Udelades *Ulse*⁴⁾, bliver Gjennemsnitshartkornet for Præstø Amt 91 Tdr. 1 Skp., og Byerne paa *-løse* komme da til at indtage den næstøverste Plads i Rækken.

Om denne Endelse findes paa den jydsk Halvø, er vist meget tvivlsomt. Herfor kan i hvert Fald ikke anføres, at nogle Huse i Adelby Sogn ved Flensborg hedde *Vandløs* eller en Gaard i Øsby Sogn ved Haderslev *Borløs* (1783 *Børløsgaard*)⁵⁾, da intet af disse Navne betegner en Landsby og de formodentlig ikke heller ere gamle. Ligesaa lidt kan herhen regnes en By (med Vandmølle) *Brodløs*, der ligger tæt ved Mariager og bestaar af 3 Eiendomme paa ialt 11 Tdr. 5 Skp. Hk.⁶⁾, eller

1) Rigsarkivet, topogr. Samling, Faxe Herred Nr. 2, 83. Ældste Archivreg. I. 139. Scr. Rer. Dan. VII. 114. Eline Goyes Jordebog 321. Kronens Skøder, ved L. Laursen I. 35, 50, 83, 110, 117.

2) Mærkes kan, at Skjenkelse hed 1085 Skenkilsø, 1379 Schenckilsø.

3) Falkman I. c. 72.

4) En anden, noget mistænkelig By er Tyvelse i Sorterup Sogn, Slagelse Herred, med ikkun 438 Tdr. Ld., 49 Tdr. 5 Skp. Hartkorn. Den skrives 1187 og 1204 Thyffløse, men 1199 Thywels-hov. Parallelen af Tjuvelse By og Sogn i Tybjerg Herred (1281 Thyffløse) kunde her have indvirket.

5) Kok, det danske Folkesprog i Sonderjylland II. 107, 429.

6) Med de ærværdige, gamle Bynavne paa *-løse* have disse Dannelser aabenbart Intet at gjøre; de ere af mere skjentsom Natur, og de have aldrig den karakteristiske Forkortelse af

Gaarden *Brodløsgaard* i Sjørslev Sogn (Lysgaard Herred). *Hvalløse* i Galten Herred, Aarhus Amt, synes at kunne sammenstilles med *Valløsa* i Skaane og er vel altsaa en ægte *-løse*¹⁾. Derimod ere Byerne og Sognene *Øsløs* og *Vesløs* i Vester Han Herred ganske sikkert af anden Oprindelse. Baade er Endelsen en anden (*-løs*, medens den ellers overalt i Danmark hedder *-løse*), og der findes i det øvrige Danmark ingen Byer paa *-løse*, som ere sammensatte med Verdenshjørnernes Navne alene (derimod nok Nørre-Lyndelse, Sønder-Jernløse osv.)²⁾.

Det maa endnu nævnes som karakteristisk for Endelsen *-løse*, at den altid er et Bynavn. Det har kunnet hændes, at enkelte Pletter have faaet deres Navn afslebet i Lighed hermed — Oberst Madsen nævner en Eng ved Gavnø *Madeløse*, en Vig paa Seirø *Skagelse Hus*, et Hus i Blidstrup Sogn *Kirkeløse Hus* — men det er tilfældige Ligheder³⁾ og Uregelmæssigheder, som ikke kunne paavirke den Hovedregel, at *-løse* er Betegnelse for en By.

Vokalen (*-else*). Johan Nordlander anfører i Anteckningar om några norrländska ortnamn (Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift VII. 171) som Stednavne fra det 16de Aarhundrede en Udjord Brödhlöse i Medelpad, et Ödesgods Grötlöse, et andet Kornlösa, et tredje Laglöse i Jämtland, en lille Ö Smörlös i Ångermanland, og han tilføier, at Navnene synes at antyde, at Folkehumoren her har været paa Spil: man har for Spøg givet Grundøddet en anden Forstaaelse end sædvanlig og ladet det faa en Betydning af Mangel paa det, som Bestemmelsesordet angiver.

¹⁾ Hvalløse har 563 Tdr. Land, 51 Tdr. 4 Skp. Hartkorn.

²⁾ Øsløs har 2826 Tdr. Land, 105 Tdr. 7 Skp. Hk., Vesløs 1194 Tdr. Ld., 53 Tdr. 3 Skp. Hk.

³⁾ Saadanne ere ogsaa: Birkelse, 1204 Birkils; Longelse, 1231 Lyunghals.

Medens nu *-løserne* repræsentere saa at sige Rigmændene indenfor det danske Landsbysamfund, er der en anden Endelse, som afgjort angiver Aristokratiet, nemlig Landsbyerne paa *-lef* eller *-løv*. Det er den mest eiendommelige Endelse, som tillige derved, at den altid er sammensat med et Personnavn, frembyder et eget historisk Tilsnit. Den har endvidere som ved Indfødsret et bestemt Tilhold indenfor vort Lands Grænser; kun paa eet enkelt Omraade udenfor Danmark har den fundet en tilsvarende Udbredelse.

Bynavne paa *-lef* forekomme over alle det gamle Danmarks Landskaber, hvorimod de ikke findes hos vore nordlige Naboer Svenske og Nordmænd. Ligesaalidt forekomme de i Landene nærmest Syd for os, hverken i Holsten, Meklenburg eller Hannover, hvorimod der findes et stort Landskab i Hjørnet mellem Elben, Saale og Harzen¹⁾, det gamle Nordthüringen, hvor Bynavne paa *-leben*, i ældre Tid *-leua*, *-leiba*, fremtræde paa en lige saa karakteristisk Maade som i Danmark, tildels med Navne, der i alt Fald tilsyneladende have danske Paralleler, saaledes Andesleve, Hersleve, Hadisleba, Ingeresleve, Maresleve.

Hvorledes Endelsen er fordelt indenfor de nuværende og tidligere danske Provinser, vil ses af den nedenstaaende Liste²⁾. I Sønderjylland findes disse Navne lige ned til

¹⁾ Enkelte Exempler findes tillige i de allernærmeste Egne udenfor dette Omraade, se i det Hele W. Seelmann. Die Ortsnamendung *-leben* i Jahrbuch d. Vereins f. niederdeutsche Sprachforschung 1886, 7 f. Jfr. ogsaa Sach. Der Ursprung der Stadt Hadersleben 3, 31.

²⁾ Jeg har udarbejdet den til Grund liggende Fortegnelse med Benyttelse af Traps Danmark, Seelmanns og Sachs i Ann. I

Eideren, men forholdsvis sparsommere end i de østligere Landsdele. I Nørrejylland's to sydligste Amter samt Ringkjøbing Amt ere de ligeledes kun faa i Tal¹⁾, hvorimod de forekomme ret ligelig fordelte i de øvrige Dele af Landet. Paa Bornholm findes intet saadant Navn, medens de i Skaane og tildels Halland optræde som i Østdanmark.

	Kirkebyer	andre
Sjælland	52	28
Fyen	19	15
Laaland	7	2
Falster	6	5
Hjørring Amt . . .	10	9
Thisted --- . . .	7	7
Aalborg --- . . .	6	4
Viborg --- . . .	11	4
Randers --- . . .	11	7
Aarhus --- . . .	9	9
Veile --- . . .	5	2
Ringkjøbing --- . . .	*	2
Ribe --- . . .	3	1

Sonderjylland	7	18

Skaane	32	36
Halland	8	4

Tilsammen . . .	193	153 i Alt: 346

Ligesom Falsterlisten viste os Byerne paa *-lef* i første Række, saaledes have de for det nuværende Dan-

anførte Bøger, Styffe, Skandinavien under Unionstiden, Falkman, Ortnamnen i Skåne, Bexell, Hallands historia och beskrifning.

¹⁾ Strellev i Nørre Horne Herred hed 1203 Strelhoch, 1340 Strellygh. Jvf. Saml. til jydsk Topogr. VIII. 289.

marks Vedkommende i Sjælland langt den første Plads, og i de øvrige Dele af Landet vise de sig ogsaa som meget store Byer. Hvor ensartet Størrelsesforholdene ere, vil fremgaa af, at der paa det sydsjællandske Omraade, hvor Hartkornsgjennemsnittet er 120 Tdr., findes af 30 Byer kun 4 med et Hartkorn under 70 Tdr., i Nordsjælland af 10 Byer med Gjennemsnit 117 Tdr. kun 1 (paa 67 Tdr.) under 89 Tdr., paa Fyen med Gjennemsnit 95 Tdr. gaa 4 af 25 ned under 70, i Nordjylland findes af 27 (à 77 Tdr.) 9 med under 50 Tdr., og lignende Forhold træffes i de sydligere Amter¹⁾.

Om denne Endelses etymologiske Forklaring synes der nu at være Enighed hos Forskerne²⁾. Ordet maa være det samme som det oldnordiske *leif* Arvegods, det gammelsvenske *lef* Levning, Rest, *atælef* Arvegods, og endvidere det gammeldanske Ord *lef*, der findes i Benævnelsen *kununglef* Krongods, *Sigridlef* Jordegodset,

¹⁾ Jeg bemærker med Hensyn til de her meddelte Lister og den i det Følgende givne Statistik, at de moderne Navne paa *-lev* meget ofte kunne skuffe; man maa nøie passe paa de ældre Former og ikke lade sig vildlede af tilfældig Lydlighed (jfr. S. 339, 354). Jeg har saaledes under Vrads Herred i Aarhus Amt ikke medtaget Asklev i Tem Sogn paa 5 Tdr. 4 Skp. Hk., da Traps „Danmark“ ikke anfører denne Samling Steder som en By, men som en Beboelse, og da Navnets rette Form synes at være As-klev, jfr. Stednavne som Kløv, Kløvested. Egnens hele Karakter gjør ogsaa Betydningen af Kløft, Snævring sandsynlig.

²⁾ Oberst Madsen forklarede Endelsen ved Henvisning til angelsachsisk *hlæw* Høj, høinet Grund, men dette Ord vilde paa Dansk blive *hlæ* (*læ*), jfr. Dr. F. Dyrland i Tidsskrift for Philologi VII. 97. Flere af de Navne, som formentlig maatte lægge Hindringer i Veien for en Tydning som Arvegods, ere forklarede af Arkivar O. Nielsen. Veslöv kommer ikke af Verdenshjørnet, men af Mandsnavnet Wæsi, Sønderlev skreves 1498 Sønder-liiff. Kjøbelev stammer ikke fra at købe, men fra Mandsnavnet Køpi. Se Blandinger I. 236 f.

som havde tilhørt Sigrid Storraade, og det i forskjellige Aktstykker brugte Udtryk: som er mit rette Fæderne og Oldeleffue (1445), Holm haver været Hr. Eskils Olde Leffue af Arilddid (1475), været i min Faders Være og i hans Oldefaders Lefve (1476), Ooswidh var hendes rette Oldhe lewæ af hedhen høøss (1480), Gaarden kom ud af hans Oldeleffue (1501)¹⁾. Da nu Bynavnene paa *-lef* altid ere sammensatte med et Personnavn, maa Fortolkningen lyde paa, at Byen er belegnet som vedkommende Persons Arvegods. Paa samme Maade tydes ogsaa sædvanlig de thüringske Navne²⁾.

Det forekommer mig dog, at der her kan reises en Indsigelse, eller at en nærmere Bestemmelse vil være fornøden. Man henviser til, at *arfr* paa lignende Maade i Norge brugtes som Betegnelse for en Jordeiendom, paa hvilken Ættens Hovedmand har sit Sæde og som ved hans Død tilfalder Hovedarvingen, hvorfor der til Ex. i Gudbrandsdalen fandtes Blakararfr, Brandsarfr, Gauparfr, Geisarfr osv.³⁾. Herved er imidlertid at bemærke, at alle disse Steder jo ere Gaarde, medens der for Danmarks Vedkommende alene er Tale om Byer⁴⁾, saaledes at Parallelen ikke er afgjørende. Det samme Forhold gjentindes paa Gulland; her findes en Mængde Stednavne, sammensatte med *arf*; men ikke en eneste By, ikke et Sogn ender paa denne Maade, overalt er

¹⁾ Kjøbenhavns Dipl. I. 181, Eline Goyes Jordebog 90. Ny kirkeh. Saml. II. 532, Molbech, Glossar.

²⁾ Förstemann, Nomenclbuch s. v. *lib*. Seelmann, l. c. 25.

³⁾ Fritzner, Ordbog, arfr.

⁴⁾ Det kan overhovedet ikke noksom betones, at man ved Undersøgelser over Stednavne maa holde disse Begreber ude fra hinanden.

det Gaardnavne¹⁾. Mest Oplysning give vel næsten Forholdene i Dalarne, til hvilke man ogsaa har henvist. Naar saaledes i Aaret 1400 Jowan Dafinsmager og hans Hustru Walburgh Dafinsdotter pantsætte deres Gods Dafinsarwet med Hus, Tomt, Ager og Eng, saa er det Datter og Svigersøn af Dafin, der disponere over en efter ham kaldt Gaard. De gamle Diplomer nævne „ena thækt a coperberghena, son hetir Baambaraarfvit“, „Äfrikegarden, med tächter som här effter nämpnes Krokarrff, Kolarearrff, Gudzomsarrff“ osv.; de omtale et Hemman Drängsarfvæt, en Bergfrälseciendom Bengtsarfvæt osv. Det er som Regel enkelte Eiendomme og Gaarde eller Dele af Eiendomme og Jordstykker, der betegnes saaledes; kun undtagelsesvis findes ogsaa en By benævnt paa denne Maade, saaledes som rimeligt var, da jo en større Gaard kunde drage flere Husmænd til sig eller i Tidens Løb blive udstykket²⁾.

Den Parallel, som drages fra disse andre nordiske Stednavne, er derfor ingenlunde afgjørende. I Stedet for *-lef* møder os *-arf*, og endnu mere betydningsfuldt er, at det reale Grundlag er et andet, væsentlig forskjelligt. Det var derfor værd at undersøge, om ikke en anden Tolkning af *-lef* er mulig, ja om den ikke bliver nødvendig.

Det forekommer mig nu, at *-lef* maa have havt — mulig i meget gamle Tider — tillige en anden Betydning end Arv. Saaledes vil jo *kununglef* egentlig ikke sige Arvegods, men derimod Gods, der er bestemt til de

¹⁾ Se Snöbohms Gottlands land och folk.

²⁾ Se de topographiske Registre til Diplomatarium Dalecarlicum. Jfr. A. Erdman, Über die Heimat der Angeln i Skrifter utg. af Human. Vetenskapssamfundet i Upsala I. I. 58.

vexlende Kongers Underhold; det er Krongodset og modsættes Kongens private Arvegods (*patrimonium*). Der er vist Grund til at antage, at Stednavnet *Jarlslef* (Jarlslef hæreth, nu Dronninglund Herred) har en tilsvarende Oprindelse, altsaa af en Besiddelse, der var henlagt til en Jarls Underhold. I den yngre Edda nævnes *Finns leif* og ligesaa Sværdet „*Dáins leif*, er dvergarnir gerðu“; men netop det sidste Udsagn viser, at *-leif* ogsaa kan betyde det Frembragte, Produktet, da det jo dog er høist sandsynligt, at netop Dvergen Dáin har smedet Sværdet¹⁾. Vi ere saa meget mere berettigede til denne Antagelse, som det tilsvarende Ord i Angelsachsisk *láf* benyttes paa en lignende Maade. *Láf* har en Hovedbetydning af Levning, Rest, men det anvendes i Poesi ved Omtale af Vaaben paa den Maade, at hvad der frembragte eller smedede Vaabnet staar i Genitiv derved, se saaledes Beowulf v. 1033: *féla láfe*, Filenes Efterladenskab eller Værk, Sværdene, v. 2830: *homera láfe*, Hamrenes Efterladenskab, Sværdene; *ic eom wrádra láf fjýres and feóle*, jeg er Fjenders, Ilds og Fils Værk, siger Sværdet²⁾.

Med andre Ord — det Personnavn, som knytter sig til *láf*, til *leif* og *lef*, behøver ikke med Nødvendighed at være en Arvelader, men kan være en tidligere Besidder, en Ophavsmand, en Producent, en Person, til hvem denne Gjenstand har været særlig „overladt“ eller knyttet.

Vi kunne nu vende os til det andet Spørgsmaal, om ikke *-lef* i Bynavnene nødvendig maa forstaas paa en anden Maade end Arv. Her maa man for det Første

¹⁾ Jfr. Die Edda, übersetzt von Hugo Gering 385.

²⁾ Bosworth, Anglo-Saxon Dictionary, *láf*.

huske paa, at der ikke er Tale om smaa Besiddelser som Gaarde, men om store Byomraader, som man vanskelig kan tænke sig skulde gaa i Arv. De som Paralleler anførte Stednavne fra Sverige og Norge vise jo, hvor nødig Arv benyttes som Bynavn, og dette maatte vel saa ogsaa gjælde et tilsvarende dansk Udtryk. Fremdeles maatte en Arv jo dog kunne være baade stor og liden; der var ingen Grund til, at Byer paa *-lef* netop skulde repræsentere de meget store eller største Landsbyer. Endvidere var der Sandsynlighed for, at Byer, der betegnedes som Arv, laa tæt op ad hinanden, saaledes som netop *-arf* i Dalarne gjør. Og endelig er det vanskeligt at forstaa, at Byer, der ere Arvegods, især fremtræde som Kirkebyer. Og dog er dette, som jeg nu skal vise, netop Tilfældet¹⁾.

Paa Kong Valdemars Tid var paa Falster 57 pCt. af Byerne paa *-lef* Kirkebyer (29 pCt. af samtlige Sogne). Hvis vi raadspørge andre Fortegnelser og Oplysninger om gamle Kirkeforhold, ville vi finde, at i Sjælland i det fjortende Aarhundrede 12 pCt. af samtlige Sogne vare benævnte efter Byer paa *-lef*, i Skaane i det femtende Aarhundrede 8,3 pCt. (i Halland 5,8 pCt.), hvilket er meget betydelige Tal, naar man husker, hvor mange forskellige Byendelser der overhovedet findes²⁾. Hvis vi

¹⁾ Jeg veed ikke af, at dette Forhold er berørt af Andre end Sach, der om de danske og thüringske Byer paa *-lef* bemærker, at den Omstændighed, at de som oftest ved Christendommens Indførelse valgtes til Kirkebyer, taler for deres tidlige Betydning, ligesom ogsaa deres Beliggenhed i let bebyggelige Egne paa velvandet Sletteland viser, at de maa tilhøre den første Kolonisation (Ursprung der Stadt Hadersleben 6).

²⁾ Jeg har benyttet Fortegnelserne i Roskilde Bisps Jordebog (i *Scriptores Rer. Dan.* VII. 109 f.) og Styffe, Skandinavien under Unionstiden.

benytte de nuværende Tilstande, synes Forholdet at stille sig som i følgende Liste:

Der findes af Byer paa *-lef*:

	i Danmark og Sønderjylland	Skaane	Halland
Kirkebyer	153	32	8
andre Byer	113	36	4
	266	68	12

eller med andre Ord, at af Byerne paa *-lef* ere i Danmark og Slesvig 57 pCt., i Skaane 47 pCt., i Halland 66 pCt. Kirkebyer.

Som jeg sagde før, ligge disse Byer ikke tæt ved hinanden, ikke klumpvis i samme Sogn, og dette kan statistisk belyses paa følgende Maade. Jeg kan ikke mindes at have truffet paa mere end to Sogne, der rummede tre Byer paa *-lef*; der kan findes en enkelt Gang to *-lefer* indenfor et Sogn, som har en anden Endelse end *-lef*, men vist er, at af 40 *-lefer* i Skaane og Halland, der ikke ere Sognebyer, ligge kun 7 indenfor Sogne med Endelsen *-lef*, og at af 114 *-lefer* i Danmark og Slesvig, som ikke ere Kirkebyer, ligge kun 18 indenfor Sogne paa *-lef*.

Alle disse Forhold fortjene dog sikkert i høj Grad at komme i Betragtning¹⁾, naar man skal komme til en

¹⁾ Den Betydning, som Byerne paa *-løv* have endnu i Nutiden, viser sig ogsaa i, at Landsbyskoler i fremtrædende Grad ligge i disse Byer. Dette staar naturligvis i Forbindelse med de to ovenfor paaviste Forhold, at de ere store Byer og at de jævnlig ere Kirkebyer. I Alt have 71 pCt. af Listernes Byer paa *-løv* en Skole, nemlig i Frederiksborg Amt 8 af 10, i Præsto Amt og Falster 22 af 30, i Odense Amt 16 af 25, i Aalborg og Randers Amter 20 af 27, i Aarhus Amt 12 af 16, i Veile og Ribe Amter 6 af 10.

Forstaaelse af Oprindelsen til den gamle Betegnelsesmaade. Hvis man fortolker *-lef* som Arv, da maa jo vedkommende By og Byomraade engang i Tidernes Løb være faldet i Arv efter en eller anden Mand og saa for Eftertiden — i Grunden rent tilfældigt — være bleven betegnet efter ham. Men det Tidspunkt, da Byen faldt i Arv, maatte være forskjelligt for de enkelte Byer; den ene By maatte være kommet til at hedde saaledes i eet Aarhundrede, den anden maaske i et langt senere. Hvorfor ere endvidere kun disse store Byer blevne betegnede som Arv, og hvorfor ligge de ikke søsterligt ved hinandens Side, hvorfor findes de ikke saa nær ved hinanden, som en større Gaard ligger ved Nabogaarden eller en By ved sin Torp, hvorfor ligge de netop i en Afstand som den, der i det danske Landskab kan betegnes ved Kirketaarnets Afstand fra Kirketaarnet i Nabo-sognet?

Ligesom *-leferne* altid ere sammensatte med et Personnavn, og vistnok altid med et Mandsnavn¹⁾, er det Tilfældet med *-torperne*, men den Person, efter hvem Torperne have Navn, er jo aabenbart den Mand, som oprindeligt anlagde Udflytterstedet eller som stod i Spidsen for den udflyttende Kreds af Mænd. Denne Parallel forekommer mig netop at vise hen til, hvorledes *-leferne* skulle forstaaes. Her er det paa lignende Maade den Mand, som tog dette Omraade i Besiddelse paa et givet Tidspunkt — da Landet ved Indvandring eller Erobring deltes paany. Han blev da Eneeier deraf, eller snarere var han Høvding for den mindre Hob, som her

¹⁾ Jeg er ikke stødt paa noget Stednavn paa *-lef*, der kunde give Formodning om, at Ordets første Del var et Kvindenavn.

bosatte sig, men Tidspunktet har været det samme eller nogenlunde det samme for alle Byerne paa *-lef*. Denne Forklaring undgaar de Tilfældigheder, som Tolkningen som Arv frembyder, og den gjør det forstaaeligt, at disse Byer have et saa stort og ensartet Tilliggende, ligesom at de komme til at have Indflydelse i Landskabet paa langt senere Tider, som vi se det, da Christendommen er trængt ind i Landet og Kirker bygges med Forkjærlighed i disse Byer.

For at forklare mig nærmere vil jeg som Exempel tage en Egn, hvor Byerne paa *-lef* netop ligge saa karakteristisk ved hinandens Side, nemlig Halvøen og Herredet Stevns med de to tilgrænsende Herreder (Bjeverskov og Faxe). Jeg tænker mig altsaa, at paa et givet Tidspunkt er Egnen ved Erobring eller Indvandring paany taget i Besiddelse, omend mangen Plet er bleven uforandret i de gamle Besidderses Værge. Paa selve Halvøen fik da Endre Enderslev, Havar (eller Hathær) Haarlev, Vrap (eller Hrap) fik Varpelev, hvorhos Gjorslev¹⁾ tilfaldt Gyrd og Sigerslev Siger. Frø, Lyder og Hogni (eller Hanef) fik hver sin af de tre Byer Frøslev, Lyderslev og Havnelev, medens Alf overtog Alslev og Juri Jørslev. Længere vestligt bosatte Ulwger sig i Vollerslev og Gøter i Gjorslev. Det er naturligvis kun som en Formodning, at dette fremsættes; men denne anser jeg dog for mere berettiget end de fire Tilfældigheder, som vi ellers — efter den her bekæmpede Antagelse — maatte regne med, og som vi vanskelig kunde forklare. Og disse Tilfældigheder ere: **1.** at Byerne paa *-lef* engang til forskjellige Tider skulde være faldne Arv, **2.** at netop disse Byer ligge i en vis

¹⁾ Gjorslev er nu en Herregaard, men var tidligere en By.

Afstand fra hinanden, 3. at alle Byerne (paa 3 nær) i det 10de og 11te Aarhundrede bleve Kirkebyer¹⁾, og 4. at netop alle disse Byer besidde et saa høit Hartkorn.

Jeg tror saaledes ved de foran meddelte Undersøgelser at have paavist nogle hidtil oversete Veie, ad hvilke man kan komme til Oplysninger om vor Bebyggelses Historie. Det fortjente sikkert ogsaa at blive undersøgt i andre Lande, hvor lignende Matrikler som de danske maatte foreligge, om ikke Størrelsen og Værdien af Landsbyernes Tilliggende kunde bane Vei til tilsvarende Resultater²⁾. Og der kan ganske sikkert ved Hjælp af vore danske Matrikler findes mange andre Oplysninger end dem, som jeg her har fremdraget — i alt Fald mener jeg at have gjort Iagttagelser over flere andre Bynavne og Stedendelser — men jeg har i denne Afhandling ment at burde begrænse mig til de foran gennemgaaede.

Den foran givne Forklaring af de enkelte Endelsers Forstaaelse vil ogsaa have vist, hvor naturligt det er, at flere af disse Byendelser pege hen paa et bestemt Tilliggende. Ligesom Landboerne nu omstunder have en Række nuancerede Betegnelser for Jordbrugets forskjellige Størrelse — Huse, Boelssteder, Parcelsteder, Gaarde, Proprietærgaarde, Gods osv. — saaledes har man i Fortiden, da Landsbyerne navngaves, fortræffelig vidst at lade Benævnelsen indeholde en Karakteristik af Byens

¹⁾ Hvis vi benytte de ikkun faa Tal, som disse tre Herreder rumme, viser det sig, at af Byer paa *-lev* ere 75 pCt. Kirkebyer, af Byer paa *-sted* 66, *-by* 58, *-inge* 33 pCt.

²⁾ Jeg veed ikke af, at dette nogetsteds er blevet prøvet.

økonomiske Værdi. *Torp* var mindre end *By*, som *Holt* var mindre end *Skov*¹⁾ — derfor pegede disse Endelser hver paa sin Maade hen paa et bestemt Omraade. Den, som skulde hugge sig Plads i Skoven, kunde kun vinde et mindre Jordstykke som *Ryd*. Ved *-løf* forstod man det større, til den Enkelte anviste Omraade; ved Vaudløbet betegnede *-inge* den jævnstore Bebyggelse, medens derimod *-lose* var Navnet paa hele den vidtstrakte Græsningsslette.

Man vil nu maaske sige: men hvorledes er det muligt, at vore Landsbyer have kunnet i den Grad bevare deres gamle eller oprindelige Forhold, saa at den ene By ikke er voxet paa den andens Bekostning, eller at de i senere Aarhundreder opstaaede Herregaarde og Godser ikke have udskaaret betydelige Dele af Landsbyerne og forvidsket deres gamle Karakter? Fremdeles skulde man jo synes, at mangen Landsby maatte være voxet ved, at Skov er bleven forvandlet til Mark og i det Hele udyrkede Omraader i stor Mængde lagte ind under Ploven. Hertil er nu at svare, at saadanne Forandringer ganske vist i stort Maal ere foregaaede, hvorfor man let vil kunne udpege mærkelige Undtagelser fra det Tal, som ellers tilfalder den enkelte Navneendelse som Middeltal: paa den anden Side ere disse Ændringer dog

¹⁾ Her kunde jeg ogsaa anføre, at Endelsen *-bæk* — Landsbyen ved det lille Vaudløb, der ofte krummer sig stærkt — gennemgaaende peger paa det mindre Omraade. Jeg har ikke villet medtage denne Endelse i det Foregaaende, men skal her oplyse, at som Regel have Byerne paa *-bæk* et meget beskedent Tilliggende, medens dog enkelte ved en eller anden Begunstigelse have svunget sig op til et stort Hartkorn. Indenfor de syv Omraader findes 45 Byer paa *-bæk*, og de have et Gjennemsnitshartkorn af 43 Tdr. 5 Skp. Hvis vi imidlertid af disse 45 Byer udskyde de 9 største, synker Hartkornet til 30 Tdr. , Skp.

ikke saa talrige eller stærke, at de kunne røkke synderligt ved den Plads i Rækken, som Endelsen ellers vilde komme til at indtage.

Det laa endvidere i det indtil det 18de Aarhundredes Slutning bestaaende Landsbyfællesskab med alle de dertil knyttede økonomiske Rettigheder og Forpligtelser, at Bymændene vaagede over, at Grænserne for Byens Omraade ikke forrykkes. Saa kom Udflytningstiden, men Gaarden eller Huset flyttedes jo dog kun ud paa Byens Mark og vedblev endnu at regnes til det samme „Eierlaug“ — selv den nyeste Matrikel har ikke gjort Forandring heri — og endnu den Dag idag har Betegnelsen Eierlaug sin stadige Anvendelse i Landmaaler- og Matrikel-sproget.

Endelig maa det huskes, at Inddelingen efter Landsbyer og Landsbyfællesskabet jo vare fuldt bestaaende paa den ældste Matrikels Tid, hvorfor denne naturligen ved sin Registrering maatte benytte hin Inddeling. Den næste Matrikel af 1688 fulgte tæt i dens Forgængers Spor; det var let forstaaeligt, at den en Gang fastslaaede Inddeling ogsaa fra Administrationens Side maatte ønskes bevaret, da derved Sammenligning med den ældre Matrikels Opgivelse og den nødvendige Kontrol maatte lettes, og netop de samme Grunde maatte tilskynde til, at man ved Udarbejdelsen af den nyeste Matrikel benyttede denne Inddelingsmaade.

Men mere end alt Andet har dog den eiendommelige Konservatisme virket, som har præget alt, hvad der vedrører vort Landbrug eller vore Landboforhold, saaledes at man under alle de Omskiftelser og hele den Udvikling, som er foregaaet, dog altid har søgt at bevare saa meget af det gamle som vel muligt. Vi have af

Jordebogen fra Kong Valdemars Tid set, at Falster for 600 Aar siden havde de samme Byer som nu, kun en enkelt er i Tidernes Løb forsvunden og kun faa komne til, Sognene da vare de samme som nu, og deres Grænseskjel gik paa de samme Steder, hvor de findes den Dag idag. Det er denne samme Urokkelighed og Standhaftighed, hvorom vore Landsbyer vidne, naar man gjør deres Størrelse, Værdi og Eiendommeligheden af deres Tilliggende til Gjenstand for Undersøgelse.